

C: Reekum, Jocelyn Van

T: 0545-250 250

E: info@gemeenteberkelland.nl

Bezoekadres: Marktstraat 1, Borculo

Gemeenteraad gemeente Berkelland

Zaaknummer : 289594
Onderwerp : Rapport Onderzoek Duurzame landbouw in Gemeente Berkelland
Verzonden : 22 APR. 2022

Geachte leden van de raad,

Afgelopen periode is er een verkennend onderzoek uitgevoerd om inzicht te krijgen in de actuele ontwikkelingen rondom de verduurzaming van de landbouw en de stappen die gemeente Berkelland kan zetten om deze verduurzaming in de agrarische sector te ondersteunen. Met deze raadsbrief informeren we u over dit onderzoek.

Aanleiding onderzoek

De agrarische sector in Berkelland staat de komende jaren voor grote opgaven. Vraagstukken als stikstofproblematiek, klimaatverandering, afname van de biodiversiteit en droogte vragen om verduurzaming van de agrarische sector.

Deze transitie speelt niet enkel voor Berkelland, maar op meerdere niveaus. Op zowel Europees, Nationaal als Provinciaal niveau is deze urgentie voelbaar. Er wordt met meerdere instrumenten gestuurd op de transitie naar een verduurzaming van de landbouw.

Vanuit het Rijk werd in de visie 'Landbouw, Natuur en Voedsel: Waardevol en Verbonden' en in het 'Realisatieplan LNV Visie: op weg met nieuw perspectief' (2018) sterk ingezet op kringlooplandbouw. De huidige minister Henk Staghouwer wil hier een vervolg aan geven. Kringlooplandbouw wordt gestimuleerd door middel van het Realisatieplan Visie Landbouw, Natuur en Voedsel (o.a. door Nationaal Strategisch Plan) en het toekomstige Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG). Hiervoor wordt er een transitiefonds vrijgegeven van € 25 miljard tot 2035 om de uitdagingen in de landbouw en natuur aan te pakken. Ook Provincie Gelderland stimuleert, inspireert en ondersteunt de agrarische sector op verduurzaming. Dit doet zij door middel van haar Kadernota Agrifood 'Toekomst voor de Gelderse boer 2021-2030'. Met dit programma wordt er meer invulling gegeven aan gebiedsgericht werken, waarbij er uitgegaan wordt van de plaatselijke omstandigheden.

Resultaten onderzoek

In de uitkomsten van het onderzoek zijn er, naast de zienswijzen van diverse belanghebbende partijen en agrariërs, diverse actuele ontwikkelingen, kansen en bedreigingen inzichtelijk gemaakt. Naast deze ontwikkelingen op beleidsniveau, zien wij de volgende ontwikkelingen in de gemeente Berkelland:

Sociaal economisch en maatschappelijk

Toekomstperspectief is een voorwaarde voor agrariërs om te kunnen én willen investeren in nieuwe maatregelen voor duurzame landbouw. Wisselende, onduidelijke wet- en regelgeving, onteigening, geen opvolger; het toekomstperspectief is echter niet altijd zeker voor agrariërs in Berkelland. Dit kan belemmerend werken in de transitie naar verduurzaming. Daar komt bij dat duurzame landbouw tot op heden nog weinig verdienmodel heeft en economisch (nog) niet altijd haalbaar is voor agrariërs.

Geografische ligging

Met het NPLG worden opgaven gebiedsgericht aangepakt. Het programma streeft naar een integraal beleid voor het landelijk gebied. Gemeente Berkelland heeft daarbij een uitstekende, gunstige ligging als het aankomt op kansen. Regio Achterhoek is in 2019 aangemerkt als 'agro-innovatieregio', mede dankzij de vele relevante partijen in de Regio die zich met duurzame landbouw, in het bijzonder Kringlooplandbouw, bezighouden. Voorbeelden zijn proefboerderij de Marke, Vruchtbare Kringloop Achterhoek en Stichting HOEduurzaam. Dit biedt veel kansen voor kennisuitwisseling, innovaties en samenwerkingen. Veel van deze partijen werken daarbij nauw samen met agrariërs.

Communicatie

In gesprek met agrariërs kwam regelmatig naar voren dat het persoonlijke gesprek van belang is. Communicatie is de basis voor een goed relatiebeheer met de agrariërs. Op dit moment weet de agrariër echter vaak niet waar ze terecht kunnen binnen de gemeente. Een centraal punt waar ze terecht kunnen – online of in de vorm van een contactpersoon – ontbreekt.

Aanbevelingen uit het onderzoek

Op basis van het onderzoek zijn de volgende aanbevelingen gekomen over hoe de gemeente agrariërs kan ondersteunen in de transitie naar verduurzaming:

1. *Geef in de Omgevingsvisie duidelijk richting aan verduurzaming van de agrarische sector.* Zorg voor een langetermijnvisie voor handelingsperspectief voor de agrarische sector. Stel deze visie op samen met belanghebbenden.
2. *Besteed aandacht aan communicatie: met én over boeren.* Maak communicatie twee-richting-verkeer. Praat niet enkel over de agrariër, maar neem deze ook mee in processen. Benut daarbij de aanwezige klankbordgroep, bestaande uit zo'n 120 agrariërs. Zet daarnaast in op het faciliteren van kennisuitwisseling- en ontwikkeling en op bewustwording en verbinding tussen boer-burger op lokaal niveau.
3. *Breng focus op het buitengebied aan binnen het Gebiedsgericht Werken.* Overweeg om opnieuw een contactpersoon 'buitengebied' aan te nemen die kennis heeft van de agrarische sector en een korte lijn vormt tussen agrariër en gemeente. Pas waar mogelijk maatwerk toe in beleid rondom verduurzaming van de agrarische sector. Agrariërs zijn gemotiveerd om verder te verduurzamen als zij maatregelen kunnen kiezen die passen bij de opgaven voor het gebied, maar vooral voor hun bedrijf.
4. *Bied ruimte voor pilots en experimenteerruimte.* De erkenning van de Achterhoek als agro-innovatieregio biedt mogelijkheden voor partijen en organisaties om te kunnen experimenteren. Hierin kan de gemeente Berkelland een faciliterende rol spelen. Deze rol kan reactief, maar ook proactief worden opgepakt.
5. *Benader verduurzaming vanuit de Korte Keten en stimuleer lokale initiatieven.* De Korte Keten is een bestaand project in Berkelland dat verder ingezet kan worden als middel om duurzame landbouw te stimuleren. Blijf hierbij aansluiten bij bestaande partners en de samenwerkingen verder benutten en versterken. Besteed ook aandacht aan consumentengedrag en bewustwording.

Hoe nu verder?

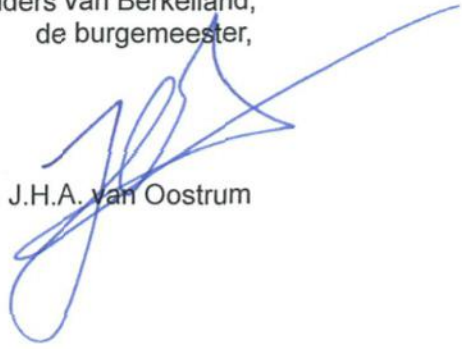
We gaan ons als college verder verdiepen in de aanbevelingen uit het rapport en kijken hoe we deze eventueel kunnen oppakken. Mocht het noodzakelijk zijn, komen we hiervoor terug bij uw raad.

Met vriendelijke groet,

Burgemeester en wethouders van Berkelland,
de secretaris, de burgemeester,

M.N.J. Broers

drs. J.H.A. van Oostrum

Kopie aan:
- Archief

Duurzame landbouw in Gemeente Berkelland

Onderzoek naar de mogelijke rol van de gemeente Berkelland in de transitie van haar agrarische sector

12 april 2022

Jocelyn van Reekum en Rianne Mensink

Voorwoord

De afgelopen maanden hebben wij, Jocelyn van Reekum en Rianne Mensink, vanuit onze Trainee-opdracht als onderdeel van het GeldersTalent Traineeship onszelf vastgebeten in het onderwerp van duurzame landbouw. Dit onderzoek is opgestart eind november en afgerond eind april.

Duurzame landbouw is een vraagstuk dat de gemoederen flink bezighoudt, maar op heden nog geen éénduidig antwoord kent. Het is een onderwerp dat ons persoonlijk ook veel bezighoudt. Vanuit een achtergrond in Sustainable Food and Agribusiness en Milieu-maatschappijwetenschappen, is het thema van duurzaamheid een thema waar we onszelf al vanuit eigen interesses en idealisme in hebben verdiept.

Dit onderzoek heeft ons de mogelijkheid gegeven om onze eigen kennis rondom (duurzame) landbouw te verbreden, een breder perspectief te krijgen van de context waarin de transitie naar duurzame landbouw plaatsvindt en daarnaast onze zienswijzen te verbreden door het regelmatige persoonlijke contact met agrariërs.

We blijven de gemeente Berkelland graag volgen in haar zoektocht en transitie richting duurzame landbouw. We hopen dat dit onderzoek haar kan ondersteunen in de volgende stappen hiernaartoe.

Samenvatting

In dit onderzoek is gekeken naar de rol van de gemeente Berkelland in de transitie naar duurzame(re) landbouw. Dit onderzoek geeft inzicht in wat de actuele ontwikkelingen, kansen en bedreigingen zijn op het gebied van (transitie naar) duurzame landbouw in gemeente Berkelland en hoe de gemeente agrariërs hierin kan ondersteunen of faciliteren. Aan dit onderzoek ligt als hoofdvraag ten grondslag:

Hoe kan de gemeente Berkelland de agrarische sector optimaal ondersteunen op het gebied van duurzame landbouw?

Aanleiding en context

De agrarische sector in Berkelland staat de komende jaren voor grote opgaven. Vraagstukken als stikstofproblematiek, klimaatverandering, afname van de biodiversiteit en droogte vragen om een andere aanpak in de agrarische sector. Tegelijkertijd is de sector sterk bepalend voor de identiteit van gemeente Berkelland als één van de 10 grootste plattelandsgemeenten.

Een transitie naar duurzamere vormen van landbouw, dat rekening houdt met Berkellands natuurlijke omgeving én sociaal-maatschappelijke en economische aspecten, is noodzakelijk om deze opgaven het hoofd te bieden. Dit is daarmee niet enkel een ruimtelijk vraagstuk, maar ook een maatschappelijk vraagstuk.

Deze transitie speelt niet enkel voor Berkelland, maar op meerdere niveaus. Op zowel Europees, Nationaal als Provinciaal niveau is deze urgentie voelbaar. Er wordt met meerdere instrumenten gestuurd op de transitie naar een verduurzaming van de landbouw. Op Europees niveau wordt er gestuurd middels het Green Deal en het aankomende Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB). Vanuit het Rijk wordt in de visie 'Landbouw, Natuur en Voedsel: Waardevol en Verbonden' en in het 'Realisatieplan LNV Visie: op weg met nieuw perspectief' (2018) sterk ingezet op kringlooplandbouw. De huidige minister Henk Staghouwer wil hier een vervolg aan geven. Kringlooplandbouw wordt gestimuleerd middels het Realisatieplan 'Visie Landbouw, Natuur en Voedsel' (o.a. door Nationaal Strategisch Plan) en middels het toekomstige Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG). Op Provinciaal niveau stuurt Provincie Gelderland op verduurzaming middels haar Kadernota Agrifood 'Toekomst voor de Gelderse boer 2021-2030'. Met dit programma wordt er meer invulling gegeven aan gebiedsgericht werken, waarbij er uitgegaan wordt van de plaatselijke omstandigheden.

Onderzoeksmethode

De centrale vraag in dit onderzoek wordt op een aantal manieren benaderd. Allereerst wordt het begrip 'duurzame landbouw' gedefinieerd. Dit wordt gedaan aan de hand van beleidsmatige visies op Europees, Rijks- en Provinciaal (Gelderland) niveau onder andere GLB, de LNV Visie en Kadernota van Agrifood. Vervolgens wordt de **huidige situatie** van de agrarische sector geschetst binnen Berkelland. Dit wordt gedaan aan de hand van een Sterkte-Zwakte-Analyse (SWOT) waarbij sterkten, zwakten, kansen en bedreigingen in gemeente Berkelland uiteengezet worden.

Tot slot kent het onderzoek een kwalitatief deel om te achterhalen waar de huidige agrarische sector in Berkelland tegenaan loopt met betrekking tot de transitie naar duurzame landbouw en hoe betrokken partijen ertegen aan kijken. Er zijn gesprekken gevoerd met belangrijke ketenpartijen zoals Vruchtbare Kringloop Achterhoek, de Marke, 8THRK Ambassadeurs, de VALA en LTO Berkelland. Daarnaast zijn er ook gesprekken gevoerd met individuele agrariërs. Dit laatste is onder andere gedaan tijdens een online bijeenkomst waar zo'n 30 Berkellandse agrariërs bij aanwezig waren.

Definities duurzame landbouw

De transitie van de landbouw naar een duurzame landbouw en de communicatie die daarmee samengaat, kenmerkt zich echter door een breed gebruik aan verschillende termen om deze 'duurzame landbouw' aan te duiden. Voorbeelden zijn kringlooplandbouw, toekomstbestendige landbouw, klimaatneutrale landbouw, natuurinclusieve en biologische landbouw. Over het algemeen staan agrariërs het positiefst tegenover de term toekomstbestendige landbouw. De term past voor hen goed bij zowel de opgaven rondom milieu, natuur en klimaat, als bij de persoonlijke belangen van agrariërs zelf, zoals eerlijke prijs en waardering voor hun werk. In dit onderzoek wordt de overkoepelende term duurzame landbouw gebruikt om bovenstaande vormen aan te duiden.

Uitkomsten uit het onderzoek

In de uitkomsten van het onderzoek zijn er diverse actuele ontwikkelingen, kansen en bedreigingen inzichtelijk gemaakt. Naast deze ontwikkelingen op beleidsniveau zijn er enkele resultaten die opvallen in gemeente Berkelland:

Sociaal economisch en maatschappelijk

Toekomstperspectief is een voorwaarde voor agrariërs om te kunnen én willen investeren in nieuwe maatregelen voor duurzame landbouw. Wisselende, onduidelijke wet- en regelgeving, onteigening, geen opvolger; het toekomstperspectief is echter niet altijd zeker voor agrariërs in Berkelland. Dit kan belemmerend werken in de transitie naar verduurzaming. Daar komt bij dat duurzame landbouw tot op heden nog weinig verdienmodel heeft en economisch (nog) niet altijd haalbaar is voor agrariërs.

Geografische ligging

Met het NPLG worden opgaven gebiedsgericht aangepakt. Het programma streeft naar een integraal beleid voor het landelijk gebied. Gemeente Berkelland heeft daarbij een uitstekende, gunstige ligging als het aankomt op kansen. Regio Achterhoek is in 2019 aangemerkt als 'agro-innovatieregio', mede dankzij de vele relevante partijen in de Regio die zich met duurzame landbouw, in het bijzonder Kringlooplandbouw, bezighouden. Voorbeelden zijn proefboerderij de Marke, Vruchtbare Kringloop Achterhoek en Stichting HOEduurzaam. Dit biedt veel kansen voor kennisuitwisseling, innovaties en samenwerkingen. Veel van deze partijen werken daarbij nauw samen met agrariërs.

Communicatie

In gesprek met agrariërs kwam regelmatig naar voren dat het persoonlijke gesprek van belang is. Communicatie is de basis voor een goed relatiebeheer met de agrariërs. Op dit moment weet de agrariër echter vaak niet waar ze terecht kunnen binnen de gemeente. Een centraal punt waar ze terecht kunnen – online of in de vorm van een contactpersoon – ontbreekt.

Beleid

Tot slot is duidelijkheid gewenst in de richting waar de gemeente heen wil met haar agrarische sector en wat dit betekent voor de individuele boer. Veel van deze ontwikkelingen spelen op Europees en landelijk niveau. Voor gemeenten is het zaak hier op de juiste manier op aan te haken. Gemeente Berkelland heeft op dit moment nog geen heldere visie (en bijhorend beleid) van wat duurzame landbouw en de ontwikkelingen op Europees en landelijk niveau concreet voor de gemeente betekent. Er wordt, als het gaat over het buitengebied van Berkelland in zijn algemeenheid, gesproken van een 'Vitaal Platteland' en ook 'Duurzaamheid' staat op de radar maar op het gebied van duurzame landbouw is er nog geen duidelijke richting wat gemeente Berkelland daarmee voor ogen heeft.

Aanbevelingen uit het onderzoek

Op basis van het onderzoek zijn de volgende aanbevelingen gekomen over hoe de gemeente agrariërs kan ondersteunen in de transitie naar verduurzaming:

1. *Geef in de Omgevingsvisie duidelijk richting aan verduurzaming van de agrarische sector.*
Zorg voor een langetermijnvisie voor handelingsperspectief voor de agrarische sector. Stel deze visie op samen met belanghebbenden.
2. *Besteed aandacht aan communicatie: met én over boeren.*
Maak communicatie twee-richting-verkeer. Praat niet enkel over de agrariër, maar neem deze ook mee in processen. Benut daarbij de aanwezige klankbordgroep, bestaande uit zo'n 120 agrariërs.
Zet daarnaast in op het faciliteren van kennisuitwisseling- en ontwikkeling en op bewustwording en verbinding tussen boer-burger op lokaal niveau.
3. *Breng focus op het buitengebied aan binnen het Gebiedsgericht Werken.*
Overweeg om opnieuw een contactpersoon 'buitengebied' aan te nemen die kennis heeft van de agrarische sector en een korte lijn vormt tussen agrariër en gemeente. Pas waar mogelijk maatwerk toe in beleid rondom verduurzaming van de agrarische sector. Agrariërs zijn gemotiveerd om verder te verduurzamen als zij maatregelen kunnen kiezen die passen bij de opgaven voor het gebied, maar vooral voor hun bedrijf.
4. *Bied ruimte voor pilots en experimenteerruimte.*
De erkenning van de Achterhoek als agro-innovatieregio biedt mogelijkheden voor partijen en organisaties om te kunnen experimenteren. Hierin kan de gemeente Berkelland een faciliterende rol spelen. Deze rol kan reactief, maar ook proactief worden opgepakt.
5. *Benader verduurzaming vanuit de Korte Keten en stimuleer lokale initiatieven.*
De Korte Keten is een bestaand project in Berkelland dat verder ingezet kan worden als middel om duurzame landbouw te stimuleren. Blijf hierbij aansluiten bij bestaande partners en de samenwerkingen verder benutten en versterken. Besteed ook aandacht aan consumentengedrag en bewustwording.

Tot slot worden er aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek en de rol die grond speelt in de transitie naar verduurzaming.

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	2
Samenvatting.....	3
Inleiding.....	7
Deel 1. Definitie duurzame landbouw.....	8
1.1 Wat is 'duurzame landbouw'?.....	8
1.2 Duurzame landbouw in beleidsvisies.....	9
1.3 Verschillende benaderingen gericht op verduurzaming.....	11
Deel 2. Staat van de agrarische sector: Ontwikkelingen en SWOT analyse.....	14
2.1 Staat van de agrarische sector.....	14
2.2 Trends en Ontwikkelingen.....	15
2.3 SWOT-analyse.....	15
Deel 3. Aanbevelingen.....	25
3.1. Geef in de Omgevingsvisie duidelijk aan wat je aan verduurzaming in landbouw wil.....	25
3.2 Besteed aandacht aan communicatie: met én over agrariërs.....	26
3.3 Breng focus op het buitengebied aan binnen het Gebiedsgericht Werken.....	29
3.5. Benader verduurzaming vanuit de Korte Keten en stimuleer lokale initiatieven.....	32
3.6. Blijf investeren in huidige én nieuwe samenwerkingen (ook in het opstellen van de nog op te stellen Omgevingsvisie).....	34
3.7.Aanbevelingen voor vervolgonderzoek.....	35
Bijlage 1. Voorbeelden duurzame landbouw.....	36
Bijlage 2. Partijen in de Achterhoek.....	41
Bijlage 3. Bijeenkomst Duurzame landbouw Berkelland.....	51

Inleiding

Aanleiding en context

De agrarische sector in Berkelland staat, net als de gehele sector in Nederland, de komende jaren voor grote opgaven. Vraagstukken als stikstofproblematiek, klimaatverandering, afname biodiversiteit en droogte vragen om een andere aanpak in de landbouw. Tegelijkertijd is de landbouwsector een belangrijke economische én maatschappelijke sector in gemeente Berkelland. Zo'n 70% van de grond in Berkelland is in gebruik voor landbouw. De melkveehouderij is hiervan verreweg de grootste sector. Berkelland behoort dan ook tot één van de 10 grootste plattelandsgemeenten in Nederland. De agrarische sector is sterk bepalend voor het landschap én de identiteit van de gemeente. In het collegeprogramma 2018-2022 wordt gesteld hoe het Berkellandse coulisselandschap met haar vele cultuurhistorische waarden het visitekaartje is voor inwoners én toeristen.

Bovengenoemde opgaven raken aan meerdere beleidsonderwerpen tegelijkertijd: van Wonen tot Leefbaarheid en van Klimaat tot Groen. Allen komen ze echter samen op het boeren erf. Veranderingen in de landbouw en ontwikkelingen op beleidsniveau mb.t. verduurzaming van de landbouw zullen voor de individuele agrariër dan ook direct voelbaar zijn. De transitie naar duurzame landbouw is daarmee echter niet enkel een zaak van boeren, maar van de hele (Berkellandse) samenleving.

Voor gemeente Berkelland vragen al deze ontwikkelingen om een integrale afweging hoe ze als gemeente wil omgaan met haar platteland dat zo bepalend is voor de omgeving en haar gemeente. Bij gemeente Berkelland ligt dan ook de vraag hoe ze aangehaakt kan blijven bij actuele ontwikkelingen rondom duurzamere vormen van landbouw en welke rol ze als gemeente kan innemen t.b.v. de transitie naar een duurzame landbouw.

Doel onderzoek

Dit onderzoek geeft inzicht in de actuele ontwikkelingen rondom verduurzaming van de landbouw, relevant voor gemeente Berkelland, en de stappen die gemeente Berkelland kan zetten om deze verduurzaming te ondersteunen en faciliteren.

De vraag die in dit onderzoek centraal staat is:

Hoe kan de gemeente Berkelland de agrarische sector optimaal ondersteunen op het gebied van duurzame landbouw en dit proces versnellen?

Leeswijzer

Het onderzoek is opgebouwd uit drie delen.

Allereerst worden definities van 'duurzame landbouw' geanalyseerd. Dit wordt gedaan o.a. aan de hand van definities op Europees-, Provinciaal- en Rijksniveau.

Vervolgens worden sterkten, zwakten, kansen en bedreigingen in Berkelland m.b.t. haar agrarische sector geanalyseerd. Dit wordt gedaan d.m.v. een Sterkte-Zwakte-Analyse, ook wel SWOT-analyse. Tot slot worden de uitkomsten vertaald in aanbevelingen.

Deel 1. Definitie duurzame landbouw

In dit deel wordt geanalyseerd hoe er momenteel over duurzame landbouw gesproken wordt op verschillende beleidsniveaus.

1.1 Wat is 'duurzame landbouw'?

Er is geen eenduidige definitie 'duurzame landbouw'; er wordt in Nederland met dit begrip heel verschillend omgegaan en heel divers omschreven. Het gaat ook voorbij de reikwijdte van dit onderzoek om de gemeente Berkelland te voorzien van één definitie of omschrijving van wat duurzame landbouw voor de gemeente betekent.

Wel kan er gesteld worden dat alle definities en vormen van duurzame landbouw zich richten op hetzelfde belang: een goede voedselvoorziening, een gezonde leefomgeving en een goed verdienmodel. Ofwel de drie P's: People, Planet, Profit.

Duurzaam betekent letterlijk "lang durend" en dat is dan ook het uitgangspunt van duurzame landbouw: langdurig omgaan met de bodem en grondstoffen door diverse toepassingen en vormen van landbouw met behoud van biodiversiteit waarbij het menselijk aspect ook niet vergeten moet worden. De meest voorkomende vormen die onder de noemer 'duurzame landbouw' vallen zijn te vinden in [Bijlage 1](#).

Vanuit diverse (overheid)partijen en instanties wordt er gestuurd op duurzaamheid binnen de landbouw met overeenkomstige duurzaamheidsmaatregelen:

- Minder uitstoot van stikstof, broeikasgassen en nitraat;
- Minder gebruik van gewasbeschermingsmiddelen;
- Vergroten/herstellen van biodiversiteit;
- Duurzaam gebruik van bodembeheer;
- Natuurlijke waterberging;
- Hergebruik van reststromen voor veevoer;
- Meer oog voor dierenwelzijn en diergezondheid;
- Economisch rendabel bedrijfsvoering;
- Opvolging van het bedrijf.

Verskillende termen voor hetzelfde doel?

De transitie van de landbouw naar een duurzame landbouw en de communicatie die daarmee gepaard gaat, kenmerkt zich door een wijd gebruik aan verschillende termen om deze duurzame landbouw aan te duiden. Voorbeelden van deze termen zijn duurzame landbouw, kringlooplandbouw, toekomstbestendige landbouw, klimaatneutrale landbouw, natuurinclusieve landbouw, biologische landbouw. Stuk voor stuk termen met verschillende ontstaansgeschiedenis en verschillende elementen, maar vaak door elkaar gebruikt. Enkele voorbeelden hiervan zijn bijvoorbeeld de Kadernota van Agrifood waarin wordt gesteld dat er wordt gestreefd naar een natuurinclusieve kringlooplandbouw, echter zonder ook een éénduidig antwoord te geven wat dit is. Het lijkt erop dat hier een landbouwsysteem mee bedoeld wordt waar natuurinclusieve- en kringlooplandbouw een onderdeel van zijn. Het Nationaal Groenfonds omschrijft juist dat natuurinclusieve landbouw een vorm is van kringlooplandbouw. De 8RHK ambassadeurs spreken daarentegen enkel over kringlooplandbouw en de LTO Noord regio Oost noemt in haar '[Landbouwvisie Berkelland](#)' de transitie naar landbouw-inclusief landschap. Kortom, de termen worden soms in samenhang genoemd, soms los van elkaar, soms als verschillend, en dan weer als elkaar-aanvullend. Een uitwerking en een aantal voorlopers van deze vormen zijn te vinden in [Bijlage 1](#).

De opgaven die met de transitie van de landbouw samenhangen (stikstof, klimaat, verduurzaming, biodiversiteit, dierenwelzijn, etc.) worden soms meer met de ene term voor de transitie naar duurzame landbouw geassocieerd en soms weer meer met een andere.

Duurzame landbouw, de juiste term?

Uit [onderzoek](#) (07-'21) dat het ministerie van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) heeft laten uitvoeren door marktonderzoeksbureau Marketresponse blijkt dat agrariërs en tuinders het liefst over 'toekomstbestendige landbouw' spreekt. Ruim de helft van de agrariërs heeft (zeer) positieve associaties bij de term 'toekomstbestendige landbouw', slechts een vijfde negatieve. De term past goed bij belangrijke opgaven als zorg voor het milieu, het tegengaan van klimaatverandering en het behoud van natuur, vinden agrariërs. Daarnaast vinden ze dat deze term ook goed past bij begrippen als eerlijke prijs en waardering/goed voor agrariërs. Agrariërs hebben het idee dat met de term 'toekomstbestendige landbouw' ook hun belangen zijn geborgd en dat ze erbij worden betrokken. Bij de term 'duurzame landbouw' heeft bijna de helft van de boeren positieve associaties. De termen 'biologische landbouw' en 'klimaatneutrale landbouw' roepen weerstand op. Voor het algemeen publiek en de ketenpartijen roept de term 'biologische landbouw' juist overwegend positieve associaties op, maar het zijn allemaal termen die door het algemeen publiek niet als wezenlijk verschillend wordt beoordeeld. Verder lijkt het algemeen publiek zich weinig bewust van hoe groot de impact van de transitie zal zijn op de agrarische sector.

Bij ketenpartijen en het publiek is de term 'duurzame landbouw' het populairst. Duurzame landbouw is volgens de onderzoekers iets concreter en zorgt daardoor bij het algemeen publiek en de ketenpartijen voor iets meer positieve associaties. Daarnaast past deze term voor deze doelgroepen beter bij de opgaven die er zijn. Onder agrariërs is 'duurzame landbouw' na 'toekomstbestendige landbouw' het meest populair. Bijna 50% van de boeren heeft overwegend positieve associaties, een op de vijf heeft vooral negatieve associaties. De term wordt door agrariërs weinig geassocieerd met transitie, omdat ze vinden dat er nu al duurzaam wordt geproduceerd. Agrariërs vinden de term relatief goed passen bij begrippen als eerlijke prijs en goed voor boeren/waardering voor agrariërs. Ook de thema's bodemkwaliteit en minder gewasbescherming past volgens hen goed bij de term.

In het nieuwe Gemeenschappelijke Landbouwbeleid is de term toekomstbestendige landbouw opgenomen. Dat wordt als volgt omschreven:

- Een ondernemende boer met een sterk bedrijf, gewaardeerd door zijn omgeving. Met een beloning voor maatschappelijke diensten en aandacht voor de positie van de boer in de keten.
- Een divers landschap. Waarin aandacht is voor bodem, water, klimaat, landschap en biodiversiteit.
- Een sector volop in ontwikkeling. Met aandacht voor nieuwe technologieën, zoals precisielandbouw en het mechanisch wieden van onkruid met robots. En ondersteuning voor agrariërs om te vernieuwen, zodat zij zich kunnen aanpassen als dat nodig is.

Binnen dit onderzoeksrapport wordt de term duurzame landbouw gebruikt.

1.2 Duurzame landbouw in beleidsvisies

Er zijn op Europees, nationaal als regionale schaal ontwikkelingen rondom duurzame landbouw gaande die veel aandacht hebben. Dit gebeurt op beleidsniveau en hieronder wordt uitgezet hoe dit is vormgegeven

Europese Unie: Green Deal & Gemeenschappelijk Landbouwbeleid

De Europese Commissie stuurt op verschillende beleidsniveaus voor het verduurzamen van de landbouw. Het Europese Green Deal is het programma om klimaatverandering tegen te gaan. In 2050 zou Europa het eerste klimaatneutrale continent moet worden door een reeks maatregelen om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen met 55%. Het 'Fit for 55'-pakket¹. Binnen de landbouw

¹ Omdat de plannen voor het Fit for 55- pakket nog onvoldoende zijn uitgewerkt, en nog geen wettelijke status hebben, zijn ze niet meegenomen in het nieuwe GLB. [Bron](#).

heeft dit voornamelijk effect op het landgebruik, emissie reductie, invoering koolstofprijzen, hernieuwbare bronnen van energie en bosbeheer.

Een ander aanpak binnen de Green Deal is het 'Van boer tot bord'-strategie, alsook een biodiversiteitsstrategie. Deze moeten elkaar versterken voor de bescherming van biodiversiteit en een eerlijk, gezond en milieuvriendelijk voedselsysteem. Het omvat doelen zoals vermindering van pesticiden en meststoffen. Volgens dit Europese plan moeten deze worden teruggedrongen met 50% voor 2030². Daarnaast stuurt het op een grotere landbouwareaal voor biologische landbouw en op gezonde en duurzame levensmiddelen voor de consument.

Naast de Green Deal wordt er vanuit het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) sturing gegeven. Het moet ervoor zorgen dat er genoeg voedsel wordt verbouwd op een duurzaam, voedzaam, veilig en betaalbare manier. Hiervoor kunnen agrariërs en agrarische bedrijven landbouwsubsidies krijgen. Elke zeven jaar wordt het GLB opnieuw bekeken en waar nodig aangepast. Binnen de GLB wordt duurzaamheid omschreven aan de hand van drie pijlers:

- Economische duurzaamheid gaat er erom dat landbouwbedrijven economisch levensvatbaar zijn en dat agrariërs een stabiel en lonend inkomen krijgen.
- Milieuduurzaamheid kent binnen het GLB drie milieudoelstellingen die ook in het Europese Green Deal naar voren komen en in de Van boer tot Bord-strategie: aanpak van klimaatverandering, bescherming natuurlijke hulpbronnen en bevorderen van biodiversiteit.
- Sociale duurzaamheid gaat over o.a. inclusie voor kleine of jonge agrariërs, infrastructuur en plattelandsgemeenschappen.

Kabinetsvisie 'Landbouw, natuur en voedsel. Waardevol en verbonden'

Vanuit het Rijk is in de visie 'Landbouw, Natuur en Voedsel: Waardevol en Verbonden' en in het 'Realisatieplan LNV Visie: op weg met nieuw perspectief' aangekondigd dat het in de sector anders moet door toe te werken naar toekomstbestendige landbouw. Het moet een streven naar voortdurende verlaging van het gebruik van grondstoffen en vermindering van de druk op de leefomgeving zijn en geen druk zijn op de kostprijs van producten. Hiervoor heeft voormalig LNV minister Carola Schouten kringlooplandbouw in het leven geroepen in de bovengenoemde stukken. Ze is van mening dat we de toekomst van onze voedselvoorziening veilig kunnen stellen als we overstappen op kringlooplandbouw. Bij andere (semi)overheidsinstanties, en andere belangrijke ketenpartijen, zoals Wageningen University & Research (WUR), wordt er voornamelijk gesproken over natuurinclusieve- en kringlooplandbouw.

De huidige minister Henk Staghouwer wil hier een vervolg aan geven. Kringlooplandbouw wordt gestimuleerd middels het Realisatieplan Visie Landbouw, natuur en voedsel (o.a. door NSP) en het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG). Hiervoor wordt er een transitiefonds vrijgegeven van €25 miljard tot 2035 om de uitdagingen in de landbouw en natuur aan te pakken. In Bijlage 1 is te vinden wat de inhoud is van deze aanpak op grote lijnen.

Provincie Gelderland: Agrifood Kadernota

Op Provinciaal niveau wordt aan de hand van de omgevingsvisie 'Gaaf Gelderland' ingezet richting een natuurinclusieve kringlooplandbouw. In ruimtelijke thema's wordt gezocht naar oplossingsrichtingen waarbij duurzaamheid, verbondenheid en een krachtige economie meer centraal komen te staan. Dit is te zien in de keuze voor natuurinclusieve kringlooplandbouw, benoemd in de Kadernota Agrifood

² Deze doelstelling komt al in het geding door de Oekraïne oorlog. [Bron](#).

'Toekomst voor de Gelderse boer 2021-2030'. Hierin gebruikt de provincie Gelderland de volgende definitie *"Een economisch rendabel landbouwsysteem, dat optimaal beheer van natuurlijke hulpbronnen duurzaam integreert in bedrijfsvoering, inclusief zorg voor ecologische functies en de biodiversiteit op en om het bedrijf"*. Provincie Gelderland is ambitieus. In 2027 moeten alle agrarische grondgebruikers in Gelderland minimaal op niveau 'basis' natuurinclusief zitten.

Gemeente Berkelland: Vitaal Platteland

Het Berkellandse platteland is een gedeeld gebied met (agrarische) ondernemers, inwoners en recreanten, natuur en landschap en nieuwe vormen van energie. Gemeente Berkelland gaat daarom een vitaal platteland waar het voor *"inwoners, ondernemers en toeristen een fijne plek om te wonen, te werken en te recreëren"* is, aldus het [Collegeprogramma](#) 'Samen investeren in Berkelland 2018-2022'. Er wordt gesignaleerd dat het platteland verandert, maar dat het mogelijkheden biedt om het platteland toekomstbestendiger te maken. Er worden instrumenten ingezet als onder andere:

- Het 'Vrijwillige Kavelruil'-project voor een toekomstbestendige landbouwstructuur;
- Het aanbieden van keukentafelgesprekken met aandacht voor duurzaamheid;
- Het organiseren van Berkellanddag voor bewustwording en kennisdeling (zie ook Deel Aanbevelingen);
- Het 'Korte Keten'-project om agrariërs te ondersteunen in het zoeken naar andere verdienmodellen.

Wat vindt de (Berkellandse) boer?

Hoewel er een beeld heerst dat agrariërs zich vooral verzetten tegen elk beleid ten behoeve van het klimaat, laat onderzoek ook zien dat veel boeren mee willen bewegen. Uit een [enquête](#) van Planbureau voor de Leefomgeving, 'Natuurinclusieve landbouw: wat beweegt boeren', blijkt dat meer dan de helft (58%) meerdere maatregelen heeft genomen voor een meer natuurinclusieve bedrijfsvoering, zoals extra weidegang, bloeiende akkerranden of gebruik van groenbemesters. Ieder op zijn eigen manier. De agrariërs die op dit moment binnen de marge van hun bedrijf aan natuurinclusieve landbouw doen (40% van de respondenten), geven aan dat zij best meer maatregelen willen nemen, maar hier moet wel een financiële vergoeding tegenover staan.

Tijdens de door de gemeente georganiseerde bijeenkomst, over duurzame landbouw voor Berkellandse agrariërs op 17 februari 2022, werd door de aanwezige agrariërs aangegeven dat zij al verschillende maatregelen hebben genomen op het gebied van verduurzaming. Veelgehoorde maatregelen zijn verbetering van bodembeheer, kruidenrijk grasland toepassen, weidevogelbescherming maatregelen, bosbeheer en zorgvuldiger omgaan met mest; bijvoorbeeld door deze zo efficiënt mogelijk te gebruiken. Daarnaast hebben al veel agrariërs zonnepanelen op het dak, of zijn in een verkenningsfase om zonnepanelen op het dak te leggen in de toekomst. Deze maatregelen werden als vanzelfsprekend ervaren. Veel agrariërs hadden echter nog geen concreet en helder beeld hoe 'duurzame landbouw' er precies uitziet.

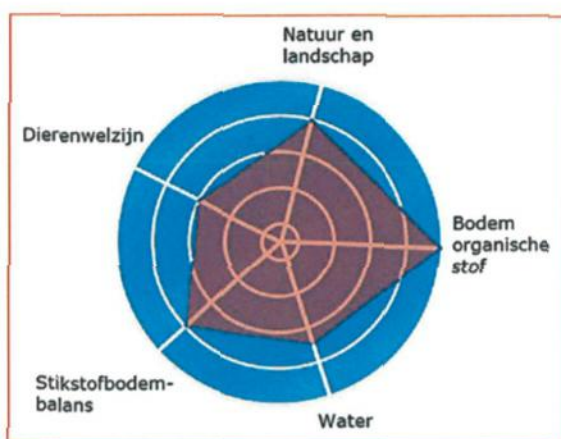
1.3 Verschillende benaderingen gericht op verduurzaming

In discussies over duurzame landbouw gaat het regelmatig over het belang van lange termijn doelen, integrale aanpak en verdienmodellen. Met andere woorden, agrariërs willen weten waar ze op de lange termijn aan toe zijn wat betreft het overheidsbeleid. Het sturen op losse dossiers is daarin vaak niet-effectief. Het is logischer om op het boerenbedrijf in samenhang te werken aan bodem, water, biodiversiteit en klimaat.

Er wordt door middel van samenwerkingen met de consument, ketenpartijen, (semi)overheden en financiële instellingen gewerkt aan andere systemen om duurzaamheidsprestaties te meten. Op deze manier kunnen boeren financieel beloont worden voor de geleverde diensten ten behoeve van het versterken van biodiversiteit, klimaat, bodem en bedrijfsrendement. Dit wordt ontwikkeld in opdracht van het ministerie LNV met de volgende meetinstrumenten.

Metten van duurzaamheid: KPI & eco-regeling

De WUR, Louis Bolk instituut en adviesbureau Boerenverstand onderzoeken samen hoe een **Kritische Prestatie Indicator (KPI)** systeem de voortgang in kringlooplandbouw op een bedrijf gemonitord en bevorderd kan worden. In de melkveehouderij bestaat al een aantal jaren de Biodiversiteitsmonitor waarbij een integrale set van KPI's als monitor wordt gezien voor de biodiversiteit op bedrijfsniveau. Middels de KPI-systematiek kan er getoetst worden of een bedrijf voldoet aan criteria als het sluiten van de kringloop, het beperken van verliezen en emissies, leefomgevingsopgaven of de vitaliteit van het platteland. Het brengt de prestaties in beeld van individuele ondernemers en moet richting geven aan het integraal sturen van specifieke doelen van kringlooplandbouw. Hieronder is een voorbeeld van een meting: het 'spinnenweb'.

Figuur A Illustratie van mogelijke KPI-set met score van een fictieve melkveehouder (WUR 2022)

Agro-innovatiecentrum De Marke test samen met de VALA en de VKA de KPI's in de Achterhoekse praktijk (als innovatieregio voor kringlooplandbouw). De VALA beschikt over een grote dataset met natuur en landschap indicatoren van haar leden, de VKA heeft van de afgelopen zes jaar KringloopWijzer gegevens van haar agrariërs verzameld en De Marke beschikt over een complete set aan data over alle facetten van kringlooplandbouw van de afgelopen 30 jaar.

De **eco-regeling** is onderdeel van het nieuwe **GLB**. Hiermee worden eco-activiteiten gemeten aan vijf doelen: het verbeteren van biodiversiteit, bodem en lucht, klimaat, landschap en water. Agrariërs kunnen in principe doorgaan op de oude voet, maar lopen het risico dat ze hierdoor minder subsidie krijgen. Want elke prestatie levert punten op en hoe meer punten hoe meer subsidie. Iedere regio kent eigen uitdagingen. Er is daarom regionaal maatwerk. Zo bepalen agrariërs op basis van eigen interesses hoe zij verduurzamen en houden ze tegelijkertijd grip op de ontwikkeling van hun bedrijf en portemonnee. Beloningen kunnen gestapeld worden en zo kan er een verdienmodel ontstaan. Het idee achter dit systeem is om boeren zoveel mogelijk keuzevrijheid te geven. Vanaf juli 2022 wordt de simulatietool gepresenteerd waarmee punten berekend kunnen worden. Medio 2022 worden de definitieve activiteiten en voorwaarden bekend gemaakt.

Gebiedsgerichte aanpak

In een gebiedsgerichte aanpak wordt door samenwerking tussen boeren en met stakeholders gezocht naar een verduurzaming van de landbouw, meer in evenwicht met de omgeving (specifieke gebiedsopgave) en gekoppeld aan een nieuw verdienmodel. Deze aanpak staat ook centraal bij de experimenteelgebieden in het Realisatieplan Visie LNV 'Op weg met nieuw perspectief'. Om dit te realiseren stelt het Rijk samen met landbouw en watersector, natuur-, landschaps- en andere maatschappelijke organisaties het Nationaal Programma Landelijk Gebied op als onderdeel van de

Nationale Omgevingsvisie (NOVI). Het programma streeft naar een integraal beleid voor het landelijk gebied.

Een voorbeeld van een dergelijke gebiedsgerichte aanpak is een voorbeeld uit Schiermonnikoog:

Schiermonnikoog

Hoe zo'n gebiedsgerichte aanpak eruit kan zien, illustreert de hoogleraar aan de hand van een voorbeeld op Schiermonnikoog. De provincie legde daar zeven melkveehouders in 2014 een reductie van twintig procent stikstofemissie op. De boeren mochten zelf met plannen komen om dat te realiseren. Maar als ze er niet in slaagden, zou de provincie een bedrijf uitkopen en dertig hectare land omzetten naar natuur. De kosten van deze uitkoop waren geraamd op 1.9 miljoen euro.

Als oplossing zijn de boeren zelf kaas gaan maken en verkopen onder het merk *Van Schier*. Daarnaast deden ze dertig procent van hun vee weg, waarvoor ze compensatie krijgen. Het proces ging niet zonder slag of stoot, maar het uiteindelijke resultaat is dat alle boeren kunnen blijven boeren, een toekomstperspectief hebben en dat er tweemaal zoveel stikstof wordt gereduceerd dan door de provincie was opgelegd. En dat alles voor een bedrag dat gelijk was aan het geld dat bestemd was voor de opkoop.

Figuur B Gebiedsgerichte aanpak Schiermonnikoog (Universiteit Leiden 2022)

Certificeringsschema's en randvoorwaarden

Er zijn verschillende initiatieven op het gebied van certificering en het stellen van randvoorwaarden aan de productiemethode. Een belangrijk en succesvol voorbeeld hiervan is de biologische landbouw. Hierbij wordt de intrinsieke motivatie van de boer om vanuit bodemkwaliteit, respect voor de natuur en voedselkwaliteit te produceren, gekaderd binnen een certificeringsschema (SKAL, EKO). De basis hierbij is het niet gebruikmaken van chemische middelen, zoals kunstmest en gewasbeschermingsmiddelen maar wel van natuurlijke processen (bijvoorbeeld veredeling). Er is ook een andere mogelijkheid tot certificering van duurzaamheid vanuit een gangbaar perspectief: On the way to PlanetProof. Het keurmerk stelt basiseisen aan biodiversiteit, klimaat en dierenwelzijn. De eisen gaan onder andere over blijvend grasland, voorkomen van vermesting, veevoer deels van eigen land, broeikasgasemissie per kg melk, ruimte in de stal en weidegang (minimaal 120 dagen, 6 uur per dag). Dezelfde aantal weidegang-uren worden ook geëist binnen het keurmerk Weidegang.

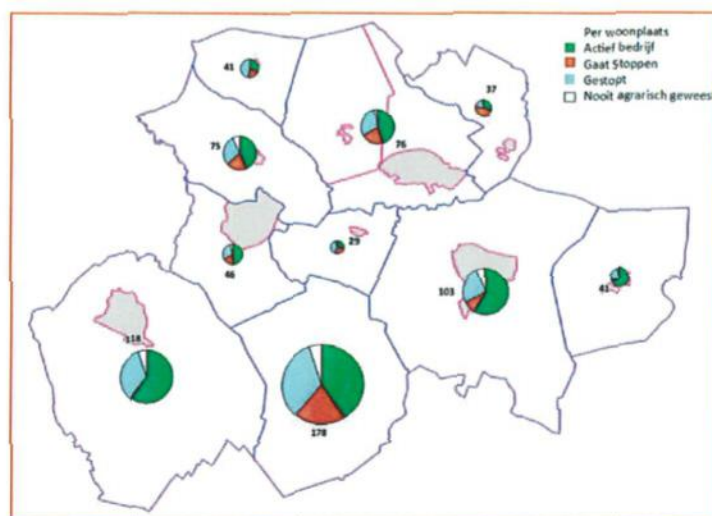
Deel 2. Staat van de agrarische sector: Ontwikkelingen en SWOT analyse

2.1 Staat van de agrarische sector

In 2020 is er een [onderzoek](#) uitgevoerd door de Wageningen Universiteit (WUR) naar de agrarische sector in Berkelland: 'Barometer agrarische sector gemeente Berkelland'. Dit onderzoek geeft de stand van zaken van de agrarische sector tussen 2005-2019. Net als in de rest van Nederland neemt ook in Berkelland het aantal agrarische bedrijven af; van 999 naar 663. Dit is een daling van 2,9% per jaar. De verwachting is dat de daling doorzet. In 2018 heeft de gemeente Berkelland door het voeren van keukentafelgesprekken een onderzoek laten uitvoeren door Hogenkamp Agrarische Coaching (HAC) naar wat er speelt op de agrarische erven (met uitzondering van varkenshouders, die al in 2017 zijn bekeken): 'Agrarische sector Berkelland naar de volgende fase'. De centrale vraag in dit onderzoek was: *"Wat zijn voor de gemeente Berkelland belangrijke ontwikkelingen en passende acties die bijdragen aan het welzijn van agrarische ondernemers, een duurzame en perspectiefvolle sector, alsmede een vitaal buitengebied?"*

Uit beide onderzoeken komt naar voren dat er veel agrarische bedrijven zijn die inmiddels zijn gestopt en enkel op papier nog een agrarisch bedrijf hebben. De onderzoeken geven een goed beeld, echter, het in beeld krijgen van exacte aantallen blijkt lastig te zijn. Dit wordt er in het plan van aanpak vrijkomende agrarische bebouwing beschreven: *"We hebben in de afgelopen jaren meerdere keren een analyse uitgevoerd, onder meer met het CBS, Kadaster en I&M, om meer inzicht te krijgen in de agrarische erven. Helaas lukte het niet met de (landelijke) data exact en goed inzicht te krijgen in onze agrarische erven. Dit kwam mede doordat er in veel situaties op papier nog wel sprake van een agrarisch bedrijf was, terwijl de veehouderijtak praktisch gezien al gestopt was. Doordat dit niet uit de data-analyses naar voren komt, geeft dat een vertekend beeld."*

Ook kan de data niet geheel accuraat zijn, omdat een agrariër aan kan geven te stoppen, maar de volgende maand toch afspraken maakt met een collega-veehouder om het jongvee daarvan op te gaan fokken. Op basis van de beschikbare data is er een analyse uitgevoerd en onderstaand figuur geeft per woonplaats het aandeel locaties met een actief bedrijf, dat gaat stoppen, al gestopt is of nooit agrarisch is geweest.

Figuur C Kaart met overzicht activiteit agrarisch bedrijf (plan van aanpak VAB, 2021)

2.2 Trends en Ontwikkelingen

Wageningen Universiteit heeft in 2015 een [trendverkenning](#) uitgevoerd naar gemeenten met een groot buitengebied: 'Ruimte voor de toekomst in het landelijk gebied. Trendverkenning 2020-2030 voor gemeenten met veel landelijk gebied'. Hieruit zijn een aantal zichtbare trends naar voren gekomen die voor een groot deel de richting bepalen hoe het landelijk gebied zich gaat ontwikkelen. Deze globale trends zijn:

- Het platteland wordt steeds meer een multifunctionele leef- en werkomgeving.
 - Afname van agrarische bedrijven en toename van burgers, niet-agrarische bedrijven, recreatie, natuurontwikkeling en (zorg)initiatieven zet door
 - De verschillende spelers in het multifunctionele landelijk gebied komen steeds vaker met elkaar in conflict door tegenstrijdige belangen
- Schaalvergroting van (agrarische)bedrijven en voorzieningen gaat gelijk op met een toename van kleinschalige en lokale initiatieven van burgers en bedrijven.
 - Schaalvergroting zet door in verschillende sectoren in landelijk gebied, tegelijkertijd zorgt kleinschaligheid als tegenhanger hiervan voor lokale binding en beleving
- Technologische innovatie kan juist op het platteland de bedrijvigheid en de leefbaarheid vergroten.
 - Alle sectoren in het landelijk gebied kunnen profiteren van innovatieve ICT en technologische ontwikkelingen onder de voorwaarde van hoogwaardige breedbandverbindingen op elke locatie
 - Nieuwe technologieën creëren in alle sectoren nieuwe mogelijkheden, waardoor bestaande structuren zullen veranderen.
- De kwaliteit van de leefomgeving in het landelijk gebied staat onder druk.
 - Door een krimp budget voor (overheid) investeringen in het landelijk gebied in combinatie met grote toekomstopgaven staat de kwaliteit van de leefomgeving onder druk
 - Zowel het veranderende klimaat als regionale problemen als bodemdaling en verzilting zorgen voor grote opgaven in het landelijk gebied voor de toekomst.
- Initiatieven van burgers en bedrijven brengen oplossingen voor lokale problemen, maar niet zonder de betrokkenheid van gemeenten.
 - Burgers en bedrijven ontwikkelen steeds vaker initiatieven in het landelijk gebied, wat kan leiden tot oplossingen met veel draagvlak
 - Initiatiefnemers kloppen steeds vaker aan bij gemeenten voor hulp of vragen over (knellende) regelgeving
 - Initiatieven van burgers en bedrijven komen niet in alle dorpskernen van de grond, waardoor afhankelijke groepen in de problemen kunnen komen bij het wegvallen van voorzieningen.

Soortgelijke trends zien we ook voor gemeente Berkelland. In 2013 heeft het voormalige Alterra (van WUR) in opdracht van gemeente Berkelland inzichtelijk gemaakt met welke recente en te verwachten ontwikkelingen gemeente Berkelland te maken krijgt of zal krijgen in haar buitengebied: Naar een duurzaam en vitaal buitengebied Berkelland'. Hierin werden o.a. schaalvergroting, grote druk op het agrarisch cultuurlandschap, weinig afzetmarkt voor biologische landbouwproducten en gebrek aan opvolging, genoemd. In de SWOT-analyse wordt dieper ingegaan op ontwikkelingen, kansen en bedreigingen binnen Berkelland.

2.3 SWOT-analyse

Een SWOT-analyse laat zien waar de sterke en zwakte punten liggen en waar kansen en bedreigingen zitten. De SWOT-analyse in dit deel laat zien waar voor gemeente Berkelland sterkten, zwakten, kansen en bedreigingen zijn voor de transitie naar duurzame landbouw. zijn onderverdeeld in drie verschillende thema's aangeduid met een letter. De opbouw is als volgt:

- (a) Organisatorisch
- (b) Maatschappelijk
- (c) Ecologisch

SWOT-analyse: Totaal overzicht

<u>Sterkten</u>	<u>Zwakten</u>
(a) Medewerkers met hart voor landbouw en agrarische sector (a) Gebiedsgericht en integraal werken (b) 'Naoberschap' gevoel (b) Netwerk van partijen aanwezig (c) Coulisselandschap	(a) Ontbreken van contactpersoon 'buitengebied' of 'agrariërs' (a) Communicatie tussen gemeente en agrariër (a) Ontbreken van duidelijke richting rondom duurzame landbouw (b) Markt voor duurzame producten kent haar grenzen (c) Droogte in de Achterhoek (c) Afname biodiversiteit
<u>Kansen</u>	<u>Bedreigingen</u>
(a) Doorontwikkeling Wijk en Kerngericht werken (a) Aanwezige koppelkansen (a) Biodiversiteitsplan gemeente (b) Duurzame landbouw en gebiedsgerichte aanpak verankert in beleidsvisies (b) Achterhoek als Agro-innovatie Regio (b) Ontwikkeling meetbare instrumenten (b) Toerisme en recreatie	(a) Communicatie met agrariërs (b) Gebrek aan opvolging (b) Schaalvergroting ipv extensivering. (b) Veranderende wet- en regelgeving (b) Concurrentie op grond(gebruik) (b) Polarisatie (b) Weinig ruimte voor (innovatieve) ondernemerschap (b) Weinig verdienmodel (b) Veel definities (b) Toekomstperspectief ontbreekt (c) Klimaatverandering & Stikstofproblematiek

2.3.1 Toelichting SWOT-Analyse

Sterkten

(a) Medewerkers met hart voor landbouw en agrarische sector

Medewerkers binnen gemeente Berkelland hebben niet enkel inhoudelijke, maar ook praktische kennis van de agrarische sector in Berkelland. Vele medewerkers hebben een persoonlijke band met de agrarische sector, bijvoorbeeld doordat ze zelf op een boerenbedrijf zijn opgegroeid of er nog wonen. Binnen het opgaveteam Platteland wordt er met passie over het buitengebied en de agrarische sector gepraat.

(a) Gebiedsgericht en integraal werken is steeds verder ingebed

Sinds 2016 heeft de gemeente Berkelland gebiedsteams. Deze gebiedsteams bestaan uit medewerkers vanuit verschillende disciplines die samen met inwoners aan opgaven in een 'gebied' werken. Hiermee heeft de gemeente dus al enige ervaring opgedaan met 'gebiedsgericht' werken, maar het is nog wel veel geconcentreerd rondom de kernen. Toch wordt gebiedsgericht werken vaak benoemd als een belangrijk element in de transitie naar én maatwerk voor duurzame landbouw doordat er mogelijkheden zijn om duurzame landbouw op te pakken in samenhang met andere vraagstukken zoals energie, wonen, recreatie, biodiversiteit, klimaat. Daarnaast is er binnen Berkelland in het verleden al ervaring opgedaan met een gebiedsproces vanuit de reconstructiewet.

(b) Beschikbaarheid en nabijheid van kennis en belangrijke samenwerkingspartners

Gemeente Berkelland heeft door haar ligging in de Achterhoek een groot aantal partijen en netwerken die zich al inzetten voor duurzamere vormen van landbouw o.a. kringlooplandbouw en natuurinclusieve landbouw in haar directe omgeving. Voorbeelden zijn de Vruchtbare Kringloop Achterhoek en de Marke. Een completer overzicht van de belangrijkste partijen is te vinden in Bijlage 2. Niet voor niets is de Achterhoek, mede dankzij het werk vanuit deze partijen, aangemerkt als Agro-innovatieregio.

Deze collectieven, partijen en netwerken zijn van belang om:

- De belangen van agrariërs te behartigen.
- Kennis uit te wisselen onder elkaar én met elkaar. Op deze manier blijven ze elkaar inspireren en worden kennis en ervaring gedeeld. Kennisuitwisseling en mogelijke samenwerking leidt tot innovatie.
- Een belangrijke schakel tussen overheid en agrariërs te vormen. Wanneer verschillende partijen bij elkaar 'geconcentreerd' zijn kan gemeente Berkelland sneller schakelen met één of meerdere partijen.
- Een mooie impuls te geven op het gebied van kringloop- en natuurinclusieve landbouw.

Dat de gemeente de nabijheid heeft van deze partijen, biedt dus veel kansen voor samenwerking en kennisuitbreiding.

Daarnaast is de gemeente onderdeel van het P10 netwerk. In dit netwerk wordt kennis gedeeld onder zo'n 29 plattelandsgemeenten over heel Nederland. Binnen de P10 wordt vergelijkbare problematiek met elkaar gedeeld. De P10 kent verschillende werkgroepen waarin Berkelland deelneemt, waaronder een lobby werkgroep Agrarische sector sinds oktober 2020. Binnen deze werkgroep wordt er ingezet op een leefbaar platteland en de transitie naar een duurzame landbouw

(biodiversiteit, circulair en kringloop) met oog voor de landschappelijke waarden, gezondheid, voedselkwaliteit en milieu. De P10 vervult een belangrijke lobbyrol naar overheden (provinciaal, nationaal en Europees) ten behoeve van een leefbaar platteland.

(b) 'Naoberschap' gevoel

Naoberschap is een kracht in Berkelland (én de Achterhoek/Twente) en is sterk van invloed op de leefbaarheid en sociale cohesie op het platteland. Door de toenemende individualisering en meer inwoners van 'buitenaf' die komen wonen in de Achterhoek verdwijnt het Naoberschap en daarmee de sociale samenhang steeds meer. Toch wordt dit Naoberschap ook door agrariërs benoemd als potentiële kracht van de Achterhoek en in de transitie naar duurzame landbouw. Mogelijk dat in Berkelland het Naoberschap een andere vorm kent in het buitengebied en in kleinere kernen dan in de grotere kernen. Projecten rondom bijvoorbeeld de verbinding van boer-burger zouden hierop kunnen inspelen.

(c) Coulisselandschap

Berkelland heeft van oudsher een kleinschalig coulisselandschap. Hieraan dankt Berkelland mede haar toeristische aantrekkingskracht. Daarnaast is dit kleinschalige landschap ook uitermate geschikt voor een rijke biodiversiteit. In het 'Attentiedocument coalitievorming' van Berkelland wordt dit ook als kracht benoemd: *"Berkelland heeft een prachtig coulisselandschap dat een visitekaartje is voor onze inwoners en toeristen. Wel zien we dat ons landschap en natuur het zwaar heeft"*.

In deze SWOT is het coulisselandschap zowel een sterkte als een kans. Wel zien we dat het landschap o.a. door droogteproblematiek en schaalvergroting onder druk is komen te staan.

Zwakten

(a) Ontbreken officieel contactpersoon 'agrariërs / buitengebied'

De gemeente Berkelland heeft zowel gebiedscontactpersonen voor de kernen, die de verbinding zoeken met inwoners en de gemeente, als contactpersonen gericht op specifieke thema's zoals bijvoorbeeld vluchtelingen en energie. Ook was er om het verleden een contactpersoon 'Buitengebied/Agrariërs'. De functie van contactpersoon buitengebied/agrariërs kent de gemeente niet meer. Potentieel betekent dit dus een gat in het netwerk en de contacten. We zien dat (een deel van) de taken, oorspronkelijk toegewezen aan deze contactpersoon nog steeds opgepakt worden, maar dus niet meer officieel bij één medewerker belegd zijn. Ook zien we dat niet alle gebiedscontactpersonen het buitengebied in hun vizier hebben. In gesprekken met agrariërs kwam naar voren dat er wel behoefte is aan een contactpersoon voor agrariërs.

(a) Communicatie tussen gemeente en agrariërs

Communicatie tussen gemeente en agrariërs lijkt soms wat op gespannen voet te staan. Door het ecologische bermbeheer zijn de in het verleden vervaagde grenzen tussen boer en gemeente hersteld. Aanleiding voor deze maatregel was het herstellen van landschapselementen en aanbrengen van een ecologische structuur t.b.v. de biodiversiteit. Inmiddels is ruim 30 kilometer berm voorzien van o.a. houtwallen en inheemse planten. Ondanks dat dit qua ecologie en biodiversiteit een positieve ontwikkeling is, heeft dit frictie gecreëerd tussen gemeente Berkelland en agrariërs. In gesprekken met agrariërs komen de 'paaltjes' en 'bermbeheer' vaak terug en wordt frustratie geuit. Benoemd werd dat agrariërs soms gebrek aan 'persoonlijk gesprek', 'maatwerk' of 'erf-specifieke maatregelen' ervaren. Dit benadrukt het belang van communicatie en een centrale plek van 'communicatie' binnen de transitie naar duurzamere landbouw.

(a) (nog) Geen heldere richting m.b.t. duurzame landbouw

De gemeente Berkelland heeft op dit moment nog geen heldere richting (en bijhorend beleid) waar ze heen wil met haar landbouwsector en hoe ze wilt aanhaken bij de landelijke en Europese ontwikkelingen hieromtrent. Er wordt gesproken over een 'Vitaal Platteland' en ook 'Duurzaamheid' staat op de radar maar op het gebied van duurzame landbouw is er nog geen duidelijke richting wat gemeente Berkelland daarmee voor ogen heeft. Voor de Berkellandse agrarische sector betekent dit weinig houvast voor de omslag naar verduurzaming.

In de nog op te stellen Omgevingsvisie kan duurzame landbouw een prioriteit gegeven worden. De

gemeente kan hierin haar (strategische) ambities en beleidsdoelen m.b.t. duurzamere landbouw voor lange termijn vaststellen.

(b) Markt voor biologische producten in Berkelland lijkt beperkt / begrensd

De WUR heeft in opdracht van gemeente Berkelland in 2020 [inzichtelijk](#) gemaakt wat de ontwikkelingen in de agrarische sector in Berkelland zijn. Hierin staat dat het aantal biologische bedrijven in Berkelland al sinds 2005 stabiel is met 6-7 bedrijven waarvan de helft een varkensbedrijf betreft. Berkelland kent geen biologisch melkveebedrijf. Sterker nog, de verwachting is dat de biologische landbouw niet of nauwelijks zal uitbreiden: *“De volkscultuur in agrarisch Berkelland staat er niet echt voor open en bovendien is biologische teelt op zandgrond erg lastig uit het oogpunt van bodem- en onkruidbeheer. Belangrijker nog is het gebrek aan goede afzetmogelijkheden”* (Zie [hier](#) voor volledig rapport).

Daarnaast is volgens een veehouder in Berkelland FrieslandCampina gestopt met het afnemen van biologische melk in de Achterhoek. Zo kunnen veehouders geen biologische melk leveren aan FrieslandCampina, de grootste afnemers van melk in Berkelland. Voor veehouders houdt dit in dat er geen financiële motivatie is om te schakelen naar biologische bedrijfsvoering.

(c) Droogte in de Achterhoek

Als gevolg van klimaatverandering zijn er steeds meer weersextremen. De droge periodes worden droger en de natte periodes natter. De afgelopen jaren kende de Achterhoek hierdoor extreem droge jaren, maar de droogte wordt ook veroorzaakt door onttrekking van grondwater voor drinkwater en industrie. Met als resultaat dat de natuur verdroogt, bodemstructuur verandert, grondwaterspiegel zakt en agrariërs in nood komen door afname was gewasgroei. Daarnaast versterkt verdroging op de toename van de stikstofdepositie. Er wordt middels een Programmaplan ‘Doen, delen, doordénken en doorpakken’ gewerkt aan structurele oplossingen voor de balans in de weersextremen. Het is een samenwerkingsverband tussen alle Achterhoekse gemeenten, provincie Gelderland, Waterschap Rijn en IJssel, Vitens, diverse natuurorganisaties, LTO Noord en 8RHK Ambassadeurs.

In het, in oktober door de gemeenteraad, aangenomen, ‘Biodiversiteitsplan, inspiratie voor nu en morgen’, wordt verdroging tegengaan als kans benoemd ten behoeve van biodiversiteit:

Verdroging tegengaan. Herinrichting van het afwateringssysteem zodat droogteschade in de landbouw voorkomen wordt. Dat heeft wel als consequentie dat in natte perioden niet elk agrarisch perceel te bewerken is. Door laaggelegen percelen in te richten en te beheren als kruidenrijk grasland kunnen deze later in het jaar gemaaid worden en ontstaat geen landbouwkundige schade. Uitgangspunt moet zijn dat droogteschade veel schadelijker is dan incidentele schade door teveel water. Verhoging van de grondwaterstand heeft een sterk positief effect op de biodiversiteit van landschapselementen, bossen en natuurgebieden.

Figuur D [Biodiversiteitsplan](#) Berkelland, 2021

Kansen

(a) Doorontwikkeling Wijk en Kerngericht werken staat in 2022 gepland

Onderdeel van het gebiedsgericht werken is het wijk- en kerngericht werken dat sinds 2016 binnen de organisatie is uitgerold en in 2019 verder vorm gekregen heeft door het visiedocument 'Verder met Wijk- en Kerngericht werken'. Per kern zijn gebiedscontactpersonen aangesteld die initiatieven, die de leefbaarheid in de kernen en haar wijken vergroten, vanuit inwoners ophalen en ondersteunen. Hiermee zijn dichte lijntjes met o.a. inwoners, dorpsraden en gemeenschapsraden gelegd die ook in het Buitengebied benut kunnen worden. Het wijk- en Kerngericht werken wordt verder uitgewerkt vanaf maart en april 2022. Team Platteland zou hierop kunnen aanhaken door ook het buitengebied een prominentere plek te geven in het kerngericht werken. Het buitengebied valt namelijk niet goed te vatten binnen de grenzen van een 'wijk' of 'kern' en kent andere problematiek. Dit zou tevens kunnen zorgen dat er weer een contactpersoon buitengebied komt.

(a) Aanwezige koppelkansen

Enkele projecten die de gemeente Berkelland uitgevoerd en opgestart heeft bieden goede kansen om duurzamere vormen van landbouw te stimuleren. Bijvoorbeeld het project Korte Ketens wat in 2021 is afgerond. Dit project gaat een vervolg krijgen.

Een ander regelmatig ingezet instrument bij de transitie naar duurzame landbouw is vrijwillige kavelruil, zo ook in gemeente Berkelland door het project 'vrijwillige kavelruil'. De afstand tussen huiskavels naar veldkavels worden hierdoor o.a. verkort. Dit draagt bij aan minder landbouwverkeer waardoor er meer verkeersveiligheid is en minder uitstoot van trekkers. Ook bevordert dit het dierenwelzijn door koeien meer ruimte te bieden om de wei in te gaan. Bestaande projecten of opgaven kunnen zo al een haakje geven aan het stimuleren van (initiatieven voor) duurzame landbouw.

(a) Biodiversiteitsplan gemeente

Gemeente Berkelland heeft in 2021 een Biodiversiteitsplan opgesteld dat in oktober 2021 door de gemeenteraad is aangenomen. Momenteel wordt dit plan omgezet in een [uitvoeringsagenda](#) met als doel afname van de biodiversiteit in Berkelland terug te dringen. In het plan wordt benoemd hoe *"de ambitie van gemeente Berkelland is met elkaar de biodiversiteit te versterken door de samenhang in het landschap te vergroten en het beheer meer te richten op het vergroten van de biodiversiteit"*. Natuurinclusieve landbouw wordt in dit plan genoemd als een maatregel om natuurherstel, biodiversiteitsbehoud en agrarisch landschap samen in balans te brengen.

(b) Duurzame landbouw en gebiedsgerichte aanpak is steeds meer verankerd in beleidsvisies van bijvoorbeeld EU, LNV & Provincie

Steeds meer krijgt duurzame landbouw een prominente plek in beleidsvisies. In de LNV-visie 'Landbouw, Natuur en Voedsel: Waardevol en Verbonden' krijgt bijvoorbeeld kringlooplandbouw een prominente plaats. Het nieuwe kabinet zegt de komende jaren fors te investeren in *"een duurzame landbouw en in robuust natuurareaal, om weer tot een balans te komen"*, aldus het Coalitieakkoord 'Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de Toekomst 2021 – 2025'. Dit wordt gerealiseerd door een gedifferentieerde aanpak op het gebied van waterkwaliteit, bodem, klimaat, biodiversiteit en stikstof. Er wordt gebiedsgericht inzichtelijk gemaakt wat de perspectieven zijn voor verschillende vormen van landbouw. Voor agrariërs om te kunnen extensiveren, omschakelen, innoveren, legaliseren of verplaatsen wordt een ruimhartige transitiefonds vrijgemaakt. Opgaven in het landelijk gebied worden, volgens het akkoord, integraal en gebiedsgericht aangepakt om een lange termijn perspectief te bieden. Om dat te realiseren wordt er binnen dit transitiefonds een Nationaal Programma Landelijk Gebied geschreven die richting geeft aan toekomstbestendige ontwikkelingen in *"alles buiten bestaand bebouwd gebied"*. Hiervoor wordt er tot 2035 ongeveer €25 miljard beschikbaar gemaakt. Daarbij wordt er doorgepak op de transitie naar kringlooplandbouw uit de eerdere LNV-visie.

Naast de landelijke aandacht voor duurzame landbouw, waaronder kringlooplandbouw, heeft ook Provincie Gelderland haar aandacht voor Kringlooplandbouw en Natuurinclusieve landbouw. In haar Kadernota Agrifood 2021-2030 'Toekomst voor de Gelderse Boer' beschrijft de provincie hoe ze ruimte wilt bieden aan verschillende duurzame vormen van landbouw en ondersteunt ze de ontwikkeling naar natuurinclusieve en/of kringlooplandbouw. Ook benoemd ze hierin nieuwe vormen van landbouw, zoals regeneratieve landbouw of agroforestry.

De aandacht vanuit verschillende beleidsniveaus rondom duurzamere vormen van landbouw brengt ook nieuwe financieringsmogelijkheden met zich mee. Voor gemeente Berkelland geeft dit een mooie kans om hierbij aan te sluiten, bijvoorbeeld met pilots.

(b) Meetbare instrumenten veranderen; puntensysteem en KPI's worden ontwikkeld

Op het nationaal beleidsniveau zijn er ontwikkelingen gaande wat betreft het meten van duurzaamheid. Dit is al eerder benoemd in het [hoofdstuk](#) Duurzame landbouw. Deze nieuwe instrumenten zijn bedoeld om de boer meer ruimte te geven om naar eigen voorkeur invulling te geven aan duurzame landbouw. De vraagstukken in de Achterhoek zijn immers niet hetzelfde als bijvoorbeeld vraagstukken in het natte veenweidegebied in het Westen.

(b) Achterhoek aangewezen als Agro-innovatie Regio

In 2019 heeft de Achterhoek de status gekregen van agro-innovatieregio. In het plan 'Op weg naar nieuw perspectief' om de landbouwvisie van voormalige minister Schouten te realiseren, wordt de Achterhoek nadrukkelijk genoemd als een regio die voorop loopt in het werken aan kringlooplandbouw. Dit is mede te danken aan o.a. een project als 'Kunstmestvrije Achterhoek' door de VKA, LTO, ForFarmers, Groot Zevent en WUR. Via praktijk- en veldonderzoek wordt er getest op het gebruik van zoveel mogelijk mineralen uit dierlijk mest in plaats van kunstmest.

Deze status biedt ruimte voor de gemeente Berkelland om samen met partijen aanwezig in haar gemeente of nabij haar gemeente, om verder te experimenteren met toekomstige projecten en daarbij hun kennis en ervaring verder uit te breiden.

(b) Toerisme en Recreatie

Toeristen komen graag naar de Achterhoek voor haar verscheidenheid aan landschap. Het kenmerkende kleinschalige coulisselandschap in Berkelland, mede verantwoordelijk voor de aantrekking van de gemeente, staat echter onder druk. In de Atlas Achterhoek [Kansrijk platteland](#) uit 2013 werd dit al benoemd: *"Veel activiteiten van de toeristisch-recreatieve sector in de Achterhoek zijn gelieerd aan de ruimtelijke kwaliteiten van de regio. De ruimtelijke kwaliteit is dus van belang. Mogelijk staat de verwachte schaalvergroting in de agrarische sector hiermee op gespannen voet"*.

Toerisme en Recreatie kunnen echter een mooie kans bieden voor de gemeente om zich te profileren op 'plattelandstoeristen' of 'agrotouristen'. Voorbeeld is 'Ode aan Berkelland' waarmee een link gemaakt zou kunnen worden naar de landbouwsector.

(c) Kleinschalig coulisselandschap

Het voormalige Alterra (van WUR) noemt in haar onderzoek 'Naar een duurzaam en vitaal buitengebied Berkelland' (2013) naar ontwikkelingen in de landbouw voor gemeente Berkelland dat landbouw, landschap en recreatie 'een gouden driehoek' vormen: *"De landbouw is altijd de belangrijkste actor geweest in het buitengebied en heeft het cultuurlandschap grotendeels gevormd, zoals het nu is. Met name het kleinschalige karakter van het landschap vormt weer de basis voor recreatie"*. Het traditionele coulisselandschap is zelfs een inspiratie geweest voor het ontwerp van de [Achterhoekse vlag](#). Des te meer reden om dit karakteristieke landschap te behouden en de vlag actueel te houden. Diversiteit in het landschap is aantrekkelijk voor toeristen en inwoners maar ook bij vogels, insecten en andere kleinschalige landdieren. In het 'Biodiversiteitsplan' van de gemeente

wordt bijvoorbeeld ook de rol van natuurinclusieve landbouw in het herstel van het natuurhistorische landschap benoemd.

Bedreigingen

(b) Vergrijzing, gebrek aan toekomstperspectief en gebrek aan opvolging

In het onderzoek van Hogenkamp Agrarisch Coaching ('Agrarische sector Berkelland naar de volgende fase') kwam o.a. naar voren dat veel agrariërs toekomstperspectief missen, dat agrariërs ervaren dat ze niet kunnen opboksen tegen de toenemende schaalvergroting en daarom niet mee kunnen doen met de 'grote jongens', dat er geen opvolger is voor bedrijfsovername en dat bedrijven beëindigd moeten worden. Al deze ontwikkelingen vormen een belemmering voor duurzame landbouw, tenzij de gemeente hierop goed weet in te spelen. In het attentiedocument voor het nieuwe college wordt deze bedreiging ook gesteld.

"Tegelijkertijd zorgen de vele stoppers in Berkelland (500 agrariërs die zijn gestopt of de komende jaren nog gaan stoppen) voor een aantasting van de ruimtelijke kwaliteit, door de aanwezigheid van vrijkomende agrarische bebouwing, met mogelijke verpaupering, ondermijning en gezondheidsschade tot gevolg. Leegstaande schuren zijn daarmee ook van invloed op de aantrekkingskracht van Berkelland voor (nieuwe) inwoners en bezoekers".

(b) Geen eenduidige definities rondom duurzame landbouw

In de kadernota Agrifood van Provincie Gelderland wordt beschreven hoe het belemmerd kan werken voor agrariërs als het niet eenduidig is wat bijvoorbeeld natuurinclusieve kringlooplandbouw inhoudt. Het is dan lastig te bepalen wanneer je als boer 'goed' bezig bent of welke stappen je moet zetten. Vaak is er ook een verschil tussen gebieden hoe 'duurzame landbouw' ingevuld wordt. Per gebied kan het dus verschillen waar de prioriteiten moeten liggen en welke ontwikkelingen je moet najagen. Deze 'gebiedsgerichte aanpak' van duurzame landbouw maakt het des te belangrijker om als gemeente aangehaakt te blijven bij onderzoek en ontwikkelingen. De vraag is hoe je als gemeente hierop aangehaakt blijft en hoe je je interne capaciteit hierop verdeelt.

(b) (nog) Weinig verdienmodel voor duurzamere landbouw

De marktontwikkeling vormt een belangrijke belemmering voor de ontwikkeling van duurzame landbouw. Tijdens de bijeenkomst met agrariërs op 17 februari '22 werd door agrariërs o.a. benoemd dat *"Ze geen (financiële) ruimte hebben om duurzaam te doen", "Er weinig verdienmodel is, biologisch of ecologisch is (nog) niet rendabel. Het is bijzonder dat boeren een neventak moeten hebben om rendabel te kunnen zijn en blijven"*. Consumenten en ketenpartijen betalen, afgezien van enkele nichemarkten, niet graag meer voor duurzame producten. Dit is een bedreiging die geldt voor heel Nederland en niet enkel voor Berkelland.

Prijzen worden bepaald op basis van wereldwijde ontwikkelingen die allemaal invloed hebben op de prijzen van producten op de internationale markt. Als gemeente is het lastig hierop invloed uit te oefenen. Feitelijk geven de prijzen niet de werkelijke prijs van een product weer. Maatschappelijke diensten of 'ecodiensten' worden (nog) niet in de prijs meegerekend.

Uit het [Trendrapport 2020](#) van BioNext – ketenorganisatie voor biologische landbouw en voeding – blijkt dat het prijsverschil tussen reguliere en biologische producten nog steeds het grootste obstakel is voor consumenten om biologisch te kopen.

Eenzelfde conclusie trekt een onderzoek in opdracht van provincie Overijssel. *"Als we willen dat er een transitie naar een meer natuurinclusieve landbouw op gang komt, zal dit in ieder geval ook financieel aantrekkelijker moeten worden voor boeren"*. Voor het onderzoek en de aanbevelingen uit het onderzoek, zie [hier](#).

(b) Concurrentie op grond(gebruik)

Voor duurzame landbouw is er meer grond nodig. Dit stelt ook Caring Farmers in het [rapport](#) '10-Punten Plan: Gemeenten stimuleren Kringlooplandbouw'. *"Wil de kringlooplandbouw groeien, dan moet er grond beschikbaar komen voor uitbreidende en nieuw startende duurzame boeren"*.

Echter, de druk op grond is al groot. De toenemende druk op het Berkellandse landschap o.a. door de toenemende vraag naar woningbouw, natuur, duurzame energie en duurzame landbouw vraagt dan ook om gericht beleid om duurzame landbouw te stimuleren. Ook interne kennis over hoe het zit met je gemeentelijke gronden is hiervoor belangrijk om inzichtelijk te krijgen welke speelruimte je als gemeente hebt.

(b) Polarisatie in het debat

Een veelbesproken pijnpunt dat naar voren kwam tijdens de bijeenkomst (17-02-'22) is dat mensen die van buitenaf in het buitengebied komen wonen geen begrip hebben voor de historische agrarische activiteiten. Er wordt geen rekening gehouden met het landbouwverkeer, er wordt geklaagd over geluidsoverlast in de vroege ochtend en over de stank van uitgereden mest, etc. Tijdens de bijeenkomst werd er geopperd dat 'een cursus inburgering voor westerlingen' op z'n plaats zou zijn in Berkelland. De vraag is ook of deze mensen onderdeel zijn van het afnemende Noaberschap. Tegelijkertijd is het onduidelijk of [dit echt speelt](#), of het gevoel is bij een enkeling. Daarmee samenhangend klinkt het geluid dat de agrarische sector steeds verder van de burger afstaat en dat er te weinig verbondenheid is tussen burger/consument en boer. Daarnaast voelt voor veel agrariërs het gesprek over duurzame landbouw als opnieuw een 'moeten'. *"Je vertelt de bakker ook niet hoe hij moet broodbakken"* werd er bijvoorbeeld gezegd tijdens een gesprek met één van de agrariërs. De roep om het thema van duurzamere landbouw te verkennen mét agrariërs, klinkt dan ook steeds luider³.

(b) Schaalvergroting i.p.v. extensivering

Sommige agrariërs zien schaalvergroting als enige oplossing om het hoofd boven water te houden. De verwachting is dan ook dat de [schaalvergroting](#) en bedrijfsspecialisatie de komende jaren zal doorzetten in Berkelland, net als elders in het land. Van de gespecialiseerde veebedrijven heeft 70% tot 50% een verdien capaciteit groter dan 50.000 euro. Daarbij zijn deze bedrijven veelal verzekerd van bedrijfsopvolging. De overige (veeteelt)bedrijven weten over het algemeen geen volwaardig inkomen te realiseren: respectievelijk 95% en 75% heeft een verdien capaciteit kleiner dan 35.000 euro (modaal) en slechts een klein deel van deze bedrijven heeft een bedrijfsopvolger. Extensivering is een stap naar verduurzaming met lagere input van grondstoffen en lagere emissie van stikstof, broeikasgassen en andere milieubelastende stoffen. Voor de Berkellandse boer klinkt dit alleen niet als een aantrekkelijke overweging.

(c) Verdwijning van landschapselementen door schaalvergroting

Houtwallen, heggen en bosjes zijn de afgelopen jaren steeds meer verdwenen uit het Berkellandse landschap. Ondanks de aantrekkelijkheid van het kleinschalige landschap voor toeristen én inwoners is het voor de agrariër in eerste plaats een productieruimte. Er zit dus zeker een boerenlogica achter de grootse percelen:

- Landschapselementen zoals houtwallen betekent minder teeltoppervlak voor een gewas/gras.
- Opbrengsten verminderen door wortel- en schaduwshade.
- Verminderende uitrijmogelijkheden van mest door schaduw. Dit heeft te maken met o.a. de metingen van de RVO voor oppervlakten.
- Landschapselementen hebben onderhoud nodig.
- Hogere bewerkingskosten; werken op kleine percelen neemt meer tijd in beslag per oppervlakte-eenheid.

³ Toch zien we ook initiatieven die trachten voorbij deze polarisatie te gaan. Een voorbeeld is de [G1000 Landbouw](#).

Het project van de 'vrijwillige ruilverkaveling' maakt het sneller mogelijk om aan schaalvergroting te doen doordat de omvang van de percelen groter worden. En met een groot perceel met monocultuur zonder landschapselementen kan de boer efficiënt werken. Het is daarom aantrekkelijk om deze niet toe te voegen of eventueel weg te halen. Terwijl landschapselementen veel voordelen kent ten behoeve van het klimaat. Zoals het bevorderen van biodiversiteit, verminderen hittestress, luchtzuiverende werking en leggen CO₂ vast.

(c) Klimaatverandering en stikstofproblematiek

Zoals in het rapport van de voormalige Alterra voor de gemeente Berkelland ('Naar een duurzaam en vitaal buitengebied Berkelland', 2013) al benoemd wordt zal klimaatverandering zorgen voor toenemende droogte en piekneerslagen. Dit leidt tot toenemende droogteproblematiek en natschade. Voor de agrarische sector in Berkelland vraagt dit om hierop in te spelen door klimaatadaptieve maatregelen toe te passen. Zie ook hierboven bij 'Droogte'.

Deel 3. Aanbevelingen

Uit de analyse die is uitgevoerd naar de definitie van duurzame landbouw, verkenning van de ontwikkelingen en trends en uit de diverse gesprekken met agrariërs en ketenorganisaties als 8RHK ambassadeurs, De Marke, LTO, VKA en andere gemeente, komen de volgende onderwerpen naar voren:

1. Uitwisseling van kennis: Via agrariërs onder elkaar, opleiding bieden en als gemeenten onder elkaar.
2. Samenwerkingen aangaan
3. Stimuleren van nieuwe initiatieven
4. Ruimte voor pilots en experimenten
5. Financieel perspectief agrariërs en verdienmodel
6. Korte Ketens- benadering voor duurzaamheid
7. Gebiedsgerichte aanpak vs. Erfgerichte aanpak
8. Communicatie

Op basis van deze onderwerpen zijn enkele aanbevelingen gekomen. De aanbevelingen zijn op een volgorde gezet waarvan wij denken dat er als eerst prioriteiten gesteld kan worden. Echter, dit betekent niet dat de één belangrijker is dan de ander. Wel geloven wij dat de eerste aanbeveling een doel op zich is én een integraal onderdeel is voor de resterende aanbevelingen. Dit komt zowel in literatuur, de verschillende webinars die gevolgd zijn, als de gesprekken die gehouden zijn met stakeholders en agrariërs naar voren.

3.1. Geef in de Omgevingsvisie duidelijk aan wat je aan verduurzaming in landbouw wil

Een belangrijke eerste stap in de transitie richting duurzame landbouw voor gemeente Berkelland is dat duurzame landbouw een prioritair onderwerp wordt. Daarbij geeft een te vormen visie duidelijkheid, ook naar agrariërs, over de richting waar de gemeente naar toe wil. Kort gezegd: zorg voor een langetermijnvisie – bijvoorbeeld 4 - 10 jaar – voor handelingsperspectief voor je agrarische sector. Dit kan onderdeel zijn van het nog op te stellen Omgevingsvisie.

3.1.1. Laat de visie aansluiten bij je gewenste landschap en bestaande projecten

Zorg in de visie omtrent duurzame landbouw dat deze aansluit bij de landschapswaarden, alsook de sociale waarden, van de gemeente. Bepaal als gemeente wat de waarde is van je agrarische sector in bijvoorbeeld voedselvoorziening, landschapsonderhoud en sociaaleconomische aspecten, zoals recreatie, en onderzoek hoe duurzame landbouw dit kan versterken. Deze keuzes kunnen onderdeel worden van de nog op te stellen Omgevingsvisie.

Volgens Sander Bosman (Regisseur Landelijk Gebied en Participatie) van gemeente Brummen is de eerste vraag die je als gemeente moet stellen waarom je duurzame landbouw wil binnen de gemeente? Hij gaf hierbij aan dat natuurinclusieve landbouw voor gemeente Brummen logisch volgde uit het kleinschalige landschap van de gemeente. *“Grootschalige landbouw past hier niet bij. Je wil terug naar een model van boeren waarbij het landschap een functie krijgt in de bedrijfsvoering. Bij mais is dit niet zo. Dan gaat het niet om de omgeving maar om het productieproces”.*

Ook voor gemeente Berkelland kan het kleinschalige coulisselandschap een belangrijke rol spelen in haar visie rondom duurzame landbouw. Natuurinclusieve landbouw past hier bijvoorbeeld mooi in. Door hierop in te zetten kan gemeente Berkelland daarnaast weer mooi profileren als onderdeel van

de regio Achterhoek als 'agro-innovatie' regio.

Voorbeeld Visie gemeente Ede: Omgevingsvisie 2040

Gemeente Ede stelt haar natuur als leidend en als basis in haar omgevingsvisie voor 2040:

Natuur is leidend: natuurinclusief, klimaatrobuust en circulair handelen

We willen onze relatie met de natuur herstellen. En daarmee zorgen voor een robuust en veerkrachtig natuurlijk systeem. Dit betekent dat we in alles wat we doen het natuurlijk systeem respecteren en het gebruik ervan verduurzamen: van aantasten naar versterken.

Ede kiest er daarnaast voor om zich sterk in te zetten op 'food' als belangrijk onderdeel van haar identiteit: "Versterking van het food-profiel van Ede en de hele regio – als drijvende kracht voor de gehele economie – staat ook in de regionale samenwerking voorop, evenals het investeren in duurzaamheid en circulaire economie (Omgevingsvisie, 2021, pagina 57).

Voor haar agrarische sector betekent dit dat de gemeente kiest voor natuurinclusieve en circulaire landbouw, die werkt met respect voor de natuur.

"Bij circulaire landbouw gaat het bijvoorbeeld om varkens die restromen (kunnen) eten. Bij natuurinclusieve landbouw gaat het om boeren met de natuur, mee, gebruik maken van natuurlijke processen en bevorderen van biodiversiteit. Dat is een richting waar we komende decennia aan gaan werken.

Zie [hier](#) voor de volledige omgevingsvisie.

Voorbeeld elementen toekomstige visie gemeente Berkelland

Een element uit de visie voor 'duurzame landbouw' in gemeente Berkelland kan zijn dat toekomstige pachtgronden van de gemeente aan randvoorwaarden worden verpacht. Zo kunnen landschapselementen van de karakteristieke coulisselandschap hersteld worden.

Bij kavelruil kan er gestuurd worden op methoden die aansluiten bij bijvoorbeeld kringlooplandbouw of natuurinclusieve landbouw. Hiervoor is het nodig goed zicht te hebben op welke grond beschikbaar is en verpacht kan worden.

3.2 Besteed aandacht aan communicatie: met én over agrariërs

Het vertrouwen in de overheid onder agrariërs is de afgelopen jaren zeer gedaald. Zo heeft bijvoorbeeld nog maar 5% van de Nederlandse veehouders vertrouwen in het ministerie van LNV. In toelichtingen bij hun antwoorden verwijten boeren de regering bemoeizucht en ook onkunde. Volgens veel veehouders sluiten de van bovenaf opgelegde regels niet goed aan bij de praktijk. Sommige boeren voelen zich met de rug tegen de muur gezet. "De veeboeren voelen zich niet gehoord door de overheid en onbegrepen", constateert Peter Kanne van I&O Research ([Volkskrant](#), oktober 2021).

De communicatie tussen agrariërs en gemeente Berkelland vraagt ook voor gemeente Berkelland continue aandacht. Enerzijds werd het contact met de voormalige contactpersoon als erg prettig ervaren mede dankzij de mogelijkheid snel contact te hebben, anderzijds bleek ook uit gesprekken met enkele agrariërs dat het persoonlijke gesprek en de zichtbaarheid van gemeente naar agrariërs toe soms werd gemist. Een voorbeeld dat genoemd werd in zowel persoonlijke gesprekken als tijdens de online bijeenkomst (17-02-'22) zijn de vervaagde grenzen die hersteld zijn tussen boerenerf en de gemeente. De LTO miste de communicatie vanuit de gemeente bij het herstellen van deze grenzen.

3.2.1 Maak communicatie twee-richting verkeer

Zorg dat je als gemeente in gesprek blijft met agrariërs rondom duurzame landbouw en blijf als gemeente actief aan de relatie met de agrarische sector werken.

Deze aanbeveling kan ook samengevat worden in een uitspraak van een boer tijdens de online bijeenkomst (17-02-'22): *"Praat mét de boer, niet over"*. De oproep aan de gemeente om meer samen op te trekken met boeren werd regelmatig benoemd. Enkele suggesties om de communicatie weer meer 'recht te trekken' werden ook tijdens de bijeenkomst gedaan; boeren zouden graag vaker aan de voorkant betrokken worden bij het maken van bijvoorbeeld plannen. Ook in de nog op te stellen Omgevingsvisie waar duurzame landbouw een prioritair doel moet worden, is het goed agrariërs bij de voorkant te betrekken. Zorg dat dit in de hele organisatie duidelijk is.

3.2.2 Benut de huidige klankbordgroep

Houdt als gemeente de band met de huidige klankbordgroep continue warm door niet enkel op enkele momenten in het jaar een bijeenkomst te houden en dan informatie te halen, maar ook door regelmatig informatie te delen met de klankbordgroep.

Tijdens de bijeenkomst (17-02-'22) waren er veel boeren uit de klankbordgroep aanwezig. Enkelen van hen zijn ook lid van bijvoorbeeld een VKA.

Ook voor gemeente Berkelland is het waardevol om de band met de klankbordgroep continue warm te houden. Dit kan bijvoorbeeld door niet alleen informatie te halen bij deze groep, maar ook te brengen. Bijvoorbeeld door hen te informeren over (nieuwe) regelingen vanuit de overheid/provincie. Hierdoor haalt gemeente Berkelland niet alleen op van boeren, maar geeft het, hoe klein ook, ook iets terug.

Voorbeeld: Hof van Twente

Wilco Pasman (Senior beleidsmedewerker Plattelandsontwikkeling) van gemeente Hof van Twente geeft aan dat zij verschillende boeren bereiken, voornamelijk door direct contact met hen te onderhouden. Via deze boeren komen ook andere boeren bij bijeenkomsten. Met boeren worden daarnaast regelmatig thema-avonden georganiseerd. De banden tussen gemeente Hof van Twente en boeren blijven op deze manier warm.

3.2.3 Creëer een pagina voor agrariërs op de gemeentelijke website

Een centraal online punt met informatie voor boeren kan duidelijkheid creëren en boeren faciliteren in de transitie naar duurzame landbouw. Bijvoorbeeld door kennis en activiteiten duidelijk te centraliseren.

Voor allerlei zaken binnen de gemeente is er al de Berkellandwijzer. Helaas kunnen boeren hier niet terecht voor informatie over de agrarische sector. Boeren moeten nu dan ook naar de gemeente bellen en worden vervolgens naar verschillende personen verwezen binnen de gemeente. Hoewel het geen officiële rol is van gemeenten om boeren te informeren over bijvoorbeeld subsidieregelingen blijkt dat er behoefte is aan meer informatie. Een extra pagina op de Berkellandwijzer of op de website zou boeren kunnen faciliteren om hen van informatie te voorzien. Zo kunnen ze beter op de hoogte blijven van de activiteiten van de gemeente (zoals ook de het Rood voor Rood-beleid). Gemeente Hof van Twente heeft een dergelijke pagina [Buitengebied](#) op de gemeentewebsite.

Voorbeeld: Agroloket Landbouwnetwerk Regio Foodvalley

Een mooi voorbeeld van een online loket is ook het [Agroloket](#) van Landbouw Netwerk Regio Foodvalley. Naast de gemeenten van Foodvalley werken er ook andere partners zoals de LTO, AJK, Plattelands Jongeren Gelderland, Aeres en twee Provincies mee aan het Landbouwnetwerk. Op deze manier worden boeren voorzien van informatie van projecten, initiatieven in de regio en nieuwe ontwikkelingen, bijvoorbeeld op het gebied van beleid. Het geeft daarnaast ook een overzicht van het aanbod van cursussen, workshops, evenementen, contactpersonen, keukentafelgesprekken en subsidies.

Toekomstbeeld: 'Agroloket Coulistsergio': Een gezamenlijk loket voor Achterhoekse gemeenten?

Het gezamenlijk opzetten van een 'Agroloket' met andere gemeenten in de Regio Achterhoek biedt een mogelijkheid om samen te werken met regionale gemeenten en partijen. Het samen oppakken van een agroloket geeft ook mogelijkheid om de ambtelijke taken van het bijhouden van het loket te verdelen in plaats van dat iedere gemeente een eigen website moet bijhouden.

Omdat het Achterhoekse landschap (en deels ook het landschap van Overijssel) zich kenmerkt door het kleinschalige coulisselandschap kan dit loket Agroloket Coulistsergio genoemd worden. Partijen die hieraan samen optrekken zijn verschillende gemeenten uit de regio: alle gemeenten uit de Achterhoek, maar ook Haaksbergen en Hof van Twente, LTO, AJK, VKA, VALA, de Marke, HOEduurzaam, en Provincie Gelderland en Overijssel.

3.2.4 Organiseer Netwerk- en Kennisbijeenkomsten

Een van de voornaamste rollen die de gemeente kan spelen in de transitie naar duurzame, toekomstbestendige landbouw, is het faciliteren, stimuleren, alsook inspireren, van de agrarische sector. Dit kan gedaan worden door het organiseren van netwerk- en kennisbijeenkomsten.

Voor de bijeenkomst van 17-02-'22 was er veel animo. In totaal waren er 46 geïnteresseerden die graag inbreng wilden geven over het onderwerp Duurzame Landbouw. Organiseer als gemeente dit soort bijeenkomsten met regelmaat om boeren te inspireren, maar ook aangehaakt te blijven wat er speelt in het buitengebied van Berkelland. Met fysieke bijeenkomsten is er daarbij als bijkomend voordeel een mogelijkheid om de boer vaker te spreken. En ook kunnen ze onderling elkaar inspireren. Dit kunnen themabijeenkomsten zijn rondom subsidies, bermbeheer of verdienmodellen. Ook de Berkellanddag kan goed gebruikt worden voor dit doel.

3.2.5 Draag zorg voor de profilering van de Berkellandse agrarische sector

Faciliteer verbinding tussen boer en burger en maak de agrarische sector zichtbaar.

Het werd een aantal keer benoemd tijdens de bijeenkomst: "We worden in de media slecht afgebeeld", maar ook "we zouden graag willen dat de gemeente naast ons staat". We merken dat enkele boeren soms het gevoel hebben dat de gemeente achter de Provincie of het Rijksoverheid aanhobbelt. Hier is geen snelle oplossing voor. Het zou helpen om meer de dialoog aan te gaan met boeren. Dit kan bijvoorbeeld door de eerder genoemde bijeenkomsten, of samenwerkingen aan te gaan met betrokken partijen.

Daarnaast kun je als gemeente verkennen of er mogelijkheden zijn om met bijvoorbeeld bestaande projecten, zoals Ode aan het Berkellandse Landschap of Korte Ketens, meer verbinding te zoeken met de agrarische sector en inwoners/burgers. Bijvoorbeeld middels een 'Ode aan de Berkellandse Boer'. Hiervoor kun je eventueel samenwerken met een campagnebureau of communicatiespecialist. Een

voorbeeld van een campagnebureau dat zich inzet voor 'profilering' van 'de boer' is het initiatief van René Schepers: [Wakker Boer](#).

Tot slot is het belangrijk om ook als gemeenteambtenaren betrokken te blijven bij de agrarische sector, bijvoorbeeld door het jaarlijks organiseren van bedrijfsbezoeken of 'een rondje langs de boer'. Tijdens het 'Rondje langs de boer' dat georganiseerd werd door LTO Berkelland op 4 februari 2021 (Inspiratietour genoemd door de LTO Berkelland) kwam naar voren dat het prettig was om zo persoonlijk in gesprek te zijn en dat het fijn is als medewerkers van de gemeente ook persoonlijk 'op de stoep staan'.

3.2.6 Zet in op bewustwording / educatie op lokaal niveau bij andere partijen

Onderzoek de mogelijkheden om als gemeente te faciliteren in educatie rondom de agrarische sector.

Enkele boeren uit Berkelland stellen graag hun bedrijf open voor scholieren om langs te komen voor educatieve doeleinden. Boeren zijn trots op hun bedrijf en vertellen graag over waar ze mee bezig, maar gaan hier naar eigen zeggen: *"niet eindeloos mee door zonder daar een vergoeding voor te ontvangen. Het kost ons immers tijd"*. Een vergoeding die de boer goed kan gebruiken voor zijn werkzaamheden.

Er zijn ook onafhankelijke partijen die praktijklessen faciliteren voor leerlingen van zowel het basisonderwijs als middelbare scholen (en speciaal onderwijs) bij de aangesloten educatieboeren. Er is een heel vakkenpakket dat wordt aangeboden en waar agrariërs kunnen worden opgeleid tot erkend educatieboer. Boerderij Educatie Nederland is zo'n [partij](#) waar lessenspakketten geboekt kunnen worden en agrariërs zich bij kunnen aansluiten.

Een ander programma om kinderen en jongeren meer in aanraking te brengen met kennis en activiteiten over voedsel is het Jong Leren Eten-programma. Door middel van lesmateriaal leren kinderen om zelf gezonde en duurzame keuzes maken.

Voor beide programma's kan subsidie worden aangevraagd binnen de subsidiemodule Agrarische bedrijfsadvisering (Sabe).

3.3 Breng focus op het buitengebied aan binnen het Gebiedsgericht Werken

Sinds 2016 is de gemeente Berkelland 'gebiedsgericht' gaan werken, o.a. door de gebiedsteams. Daarnaast heeft de gemeente Berkelland in 2019 haar visie op Wijk en Kerngericht werken naar buiten gebracht: 'Verder met Wijk en Kerngericht werken'. Hierin wordt het belang onderstreept van de samenwerking met de gemeente en inwoners. De gemeente heeft hiervoor voor elke kern één gebiedscontactpersoon aangesteld. Ook zijn er enkele contactpersonen op specifieke thema's, bijvoorbeeld vluchtelingen en ondernemers. Echter ontbreekt er een gebiedscontactpersoon met een focus op het buitengebied of een contactpersoon voor agrariërs.

3.3.1 Zorg voor een aanspreekpunt voor boeren

Zorg voor een contactpersoon voor vragen vanuit agrariërs. Bij voorkeur iemand met lokale kennis, alsook agrarische kennis en een passie voor het buitengebied.

Het buitengebied heeft te maken met andere problematiek en andere sociale verbondenheid dan bijvoorbeeld de grote kernen in de gemeente. Boeren zijn een ander 'slag' ondernemer waar op dit moment (officieel) geen gebiedscontactpersoon meer voor aanwezig is. Een aanspreekpunt in de gemeente die *"met lef en durf kan handelen, weet hoe het werkt op een boerenerf en klaarstaat voor de boeren"* werd gewaardeerd door boeren. Zo gaf een boer aan *"Schakel gebiedsmensen in om er meer achter te komen wat er speelt in het gebied"*. Tijdens de online bijeenkomst voor boeren werd benoemd dat het belangrijk is om korte lijnen te hebben tussen boer en gemeente en dat dit momenteel ontbreekt. Het is voor de boer niet altijd duidelijk waar ze moeten zijn in de gemeente.

Het belang van persoonlijk contact en een direct aanspreekpunt komt tijdens gesprekken met Berkellandse boeren dan ook regelmatig naar voren als belangrijk, zelfs noodzakelijk.

Tijdens het gesprek met Erik-Jan Bijleveld van Platform Natuurinclusieve Landbouw werd ook benoemd dat je als gemeente vertrouwen nodig hebt en moet weten wat er speelt onder boeren. Dit is bij uitstek waar een contactpersoon een belangrijke sleutelrol in speelt. Een contactpersoon 'Buitengebied' of 'Agrariërs' kan een verbindende rol zijn tussen gemeente, agrariërs en de agrarische sector, en inwoners en andere partijen. Dit sluit ook aan bij het eerdere onderzoek van Hogenkamp Agrarische Coaching uit 2019 waarin als aanbeveling al naar voren is gekomen dat er behoefte is aan een vaste contactpersoon binnen de gemeente:

"De agrariër heeft behoefte aan een vaste contactpersoon binnen de gemeente. Deze persoon kan op inhoudelijk vlak de bewoners van het platteland de weg wijzen binnen de mogelijkheden van de gemeente Berkelland. Mirjam Mellink wordt op veel adressen positief benoemd als aanspreekpunt bij inhoudelijke vraagstukken".

3.3.2 Pas maatwerk toe in het Gebiedsgericht Werken

Behoud aandacht voor maatwerk en de 'individuele' benadering binnen een gebiedsgerichte aanpak.

Gebiedsgerichte benadering wordt onder meer benoemd in het nieuwe GLB, NPLG, ANLb en door Provincie Gelderland. Enerzijds wordt dit als een positieve ontwikkeling ervaren onder agrariërs, anderzijds is het nog niet voldoende. Boeren zijn gemotiveerd om de landbouw verder te verduurzamen als zij zelf de maatregelen kunnen kiezen die passen bij de opgaven voor het gebied, maar vooral voor hun bedrijf. Dit komt naar voren in een [GLB-Pilot](#): 'Toekomstbestendige landbouw nieuw GLB'.

Ook tijdens het gesprek met de LTO kwam naar voren dat er vaak enkel gebiedsgericht gekeken wordt naar duurzaamheid. De vraag werd opgeworpen of er niet een meer erfgerichte benadering passender is. In gesprek met één van de boeren werd hierop gereageerd dat het eraan ligt hoe groot het gebied is. Een gevoel van 'ons-kent-ons', ofwel het Noaberschap gevoel, is belangrijk omdat er dan een zekere sociale druk hebt en vertrouwen.

3.4 Bied ruimte voor pilots en experimenteeruimte

Binnen pilots is er mogelijkheid om te experimenteren en je eigen bedrijf toekomstbestendiger te maken. Het is onderdeel van een innovatieproces met als doel om vraagstukken, zoals duurzaamheid, aan te pakken. Dat de Achterhoek aangewezen is als Agro-innovatieregio is een mooi aangrijppunt om zulke experimenteeruimte aan boeren te bieden. Zo kunnen boeren moderniseren, vernieuwen en inspelen op de wensen van de samenleving. Hierdoor versterken boerenbedrijven hun positie op de markt. Tegelijkertijd kan vernieuwing een bijdrage leveren aan de regionale economie en werkgelegenheid.

Voorbeeld pilot

Boer zoekt Boer

In de komende jaren zullen veel meer agrarische bedrijven stoppen, onder andere omdat er geen opvolger klaarstaat voor als de boer stopt. In Berkelland ligt de gemiddelde leeftijd van boeren hoger dan het gemiddelde. Over 10 jaar zullen dus veel agrarische bedrijven op een punt komen te staan zonder wellicht een opvolger. Tegelijkertijd zijn er veel jongeren die heel graag boer willen worden, graag mee willen werken op een bedrijf, een samenwerking aan willen gaan of zelfs het bedrijf willen overnemen. Diverse organisaties, als Rabobank en boerenbelangenverenigingen zoals LTO Noord, bieden begeleiding voor buiten familiale bedrijfsopname. Dit soort programma's zijn ontwikkeld voor boeren zonder bedrijfsopvolger en voor potentiële bedrijfsopvolgers zonder bedrijf. Beide partijen worden voorzien van kennis en informatie.

Makelaarsrol

Gemeente Brummen en Ede werken vanwege deze ontwikkelingen met een Boer-Zoekt-Boer programma. In Brummen is er voor zo'n 75% van haar boeren geen beoogde bedrijfsopvolger. Met het Boer-zoekt-Boer programma matchen ze boeren die willen stoppen geleidelijk en vrijwillig met ondernemers die meer natuurinclusief willen boeren. begeleiden ze boeren geleidelijk en vrijwillig naar bedrijfsopvolging van matches die kunnen maken naar met natuurinclusieve ondernemers.

3.4.1 Ontwikkelruimte en experimenteerruimte

Faciliteer verbreding en vernieuwing van de Berkellandse agrarische sector. Stimuleer een omgeving waarin initiatieven en organisaties met elkaar kunnen uitwisselen.

Een mogelijkheid als gemeente is om bijvoorbeeld een proeftuin maken waar agrariërs kunnen experimenteren.

Dit kan bijvoorbeeld door subsidies aan te vragen. Ook is er een mogelijkheid om als gemeente je flexibeler op te stellen tegenover boerenbedrijven door sneller met transitie- of innovatieve plannen mee te werken. In vergunningsaanvragen kun je stimuleren dat boeren verduurzamen.

Voorbeeld Experimenteerruimte: Landbouwnetwerk Regio Foodvalley

Proeftuin

In het landbouwnetwerk RegioFoodvalley werken ze met een 'proeftuin Boer aan het Roer' voor agrariërs. Dit is het geheel aan pilots op boerenbedrijven die samen werken aan een 5-tal thema's: Emissiereductie, Bodem- en Waterkwaliteit, Circulair Veevoer, Sensoring & Monitoring, Nieuwe verdienmodellen.

"Het doel van de proeftuin is om te onderzoeken welke effecten de geteste innovaties, maatregelen en concepten hebben op de productieresultaten, diergezondheid, dierwelzijn en emissies, waarbij deze, voor zo ver mogelijk, met sensor technologieën worden gemeten. Tevens worden de haalbaarheid en de kosten bepaald. Er wordt dus niet alleen gemeten wat de directe effecten van de innovaties zijn (b.v. bij emissiereductie het effect op de luchtkwaliteit), maar ook wat de effecten zijn op genoemde andere effecten (dit wordt integrale aanpak genoemd)".

Deelnemende bedrijven ontvangen een tegemoetkoming in de kosten die erbij komen kijken om deel te nemen aan de 'proeftuin'. Voor meer informatie, kijk op [de website](#) van de Proeftuin.

3.5. Benader verduurzaming vanuit de Korte Keten en stimuleer lokale initiatieven

Blijf het huidige Korte Keten-project verder inzetten en benutten als middel om verduurzaming van de sector te stimuleren en een impuls te geven.

In 2020 heeft gemeente Berkelland, samen met enkele andere gemeenten en Achterhoek Food, al een project rondom Korte Ketens geïnitieerd: het project Masterclass Korte Ketens. Zo'n 40 deelnemers (Achterhoek-breed) hadden zich ingeschreven. Het project werd gefinancierd uit POP3. Ondernemers en agrariërs konden zo meer leren over korte voedselketens en nieuwe verdienmodellen.

Blijf als gemeente dit soort projecten ook in de toekomst verder initiëren en organiseren om verduurzaming van de agrarische sector een verdere impuls te geven. Het korte keten-principe kan als middel ingezet worden om naar een duurzaam landbouw model te gaan binnen de gemeente waarin de agrariër beter betaald wordt, er minder uitstoot is, een sociale interactie is tussen boer en burger, meer kennisuitwisseling is en er een stimulering is van lokale werkgelegenheid. Ook stimuleert de korte keten het kringloopgedachtegoed.

Provincie Gelderland omschrijft het korte keten-principe als volgt in haar agenda Vitaal Platteland (2018): *"Korte voorzieningsketens betreft handel en productie van landbouwproducten waarbij sprake is van een beperkt aantal deelnemers in de keten producent-verwerker-consument. Het gaat om plaatselijke economische ontwikkeling en nauwe geografische en sociale betrekkingen tussen producenten, verwerkers en consumenten. Het stimuleren van korte voorzieningsketens past daarom het beste op gemeentelijk niveau".* De provincie ondersteunt de gemeenten in deze rol o.a. door het faciliteren van het Gelders Kennisnetwerk Voedsel, het organiseren van bijeenkomsten, het

subsidieren van gemeentelijke voedselcoördinatoren, en het aanstellen van een consulent die advies op maat geeft aan gemeenten. De provincie ziet een kans liggen bij gemeenten om een faciliterende rol te spelen bij het bevorderen van initiatieven van burgers en ondernemers. Het Gelders Kennisnetwerk Voedsel is een initiatief van provincie en geeft gemeenten de volgende handvatten:

- Maak zichtbaar wat er is: *Voedsel is overal. Verken in je eigen gemeente de initiatieven op het gebied van voedsel en vertel erover!*
- Help initiatieven door praktische oplossingen te vinden: *Veel initiatieven zijn al geholpen met een ambtenaar die meezoekt naar praktische oplossingen.*
- Toon waardering aan initiatieven: *Zorg bijvoorbeeld voor de aanwezigheid van bestuurders of voor persaandacht.*
- Stimuleer samenwerking: *Tussen boeren, burgers, ondernemers en gemeente.*

Voorbeeld Korte Keten elders: Gemeente Brummen

Voor bijvoorbeeld gemeente Brummen is de korte keten een uitgangspunt in hun landbouwbeleid. Gemeente Brummen zet de Korte Keten in voor de transitie naar duurzame landbouw. De gemeente vindt dat voedsel, gezondheid en landschap bij elkaar horen en wil daarbij haar “*authentieke en aansprekende landschap*” behouden. Dit gebeurt door actief lokale voedselnetwerken te stimuleren en de afzetmarkt voor lokale producten te vergroten. Zie hiervoor verder [Landschapsnetwerk](#) | [Landschapsnetwerk Brummen](#)

3.5.1 Zet in op bewustwording bij consumenten en PR

Stimuleer de Korte Keten verder door, mogelijk in samenwerking met partijen en initiatieven, in te zetten op consumentengedrag en bewustwording. Gebruik hiervoor bestaande projecten, bijvoorbeeld de Berkellanddag, maar besteed ook intern aandacht aan PR.

Op landelijk niveau hebben korte keten-producten een marktaandeel van 5%. Het is dus momenteel dus nog een nichemarkt. In de [Landbouwvisie Berkelland](#) geschreven door LTO en AJK beschrijven zij hoe er in Berkelland weinig tot geen markt voor is. Echter, er was veel animo voor het Korte Keten project in 2019. Dit bekent wellicht wel dat in de transitie naar verduurzaming en binnen het Korte Ketens-project ook voldoende aandacht aan de ‘markt’-kant besteed moet worden.

Gemeente Berkelland kan de Korte Keten nog verder faciliteren door, naast lokale burgerinitiatieven te ondersteunen, ook consumenten in te lichten over hun keuzes. Bijvoorbeeld door samen te werken met Slow Food Network Achterhoek, IVN of Natuur- en milieufederaties. Ook bestaande projecten als de Berkellanddag of Ode aan Berkelland kunnen hiervoor wellicht gebruikt worden.

Tot slot, geef ook aandacht aan promotie en PR intern. Bijvoorbeeld door aandacht voor de Korte Keten in de kantine. Een deel van de producten in de kantine zijn al meer lokaal of streekeigen. Dit kan door meer flyers, posters, of een informatiebordje verder gepromoot en onder de aandacht gebracht worden. Zo staat er een bordje in de kantine met informatie over minder zout. Hier zou een bordje met ‘meer lokaal en streekeigen eten’ ook prima naast kunnen.

3.6. Blijf investeren in huidige én nieuwe samenwerkingen (ook in het opstellen van de nog op te stellen Omgevingsvisie)

Gemeente Berkelland heeft, vanuit veel van haar projecten, al veel samenwerkingen. Blijf als gemeente hierin investeren. Behoud goede samenwerkingen, bouw samenwerkingen uit, en durf ook samenwerkingen aan te gaan met nog niet voor-de-hand-liggende partijen.

Verschillende partijen werken momenteel in de Achterhoek (samen) rondom het thema van duurzame landbouw. Voor de gemeente Berkelland zijn deze partijen en netwerken belangrijke schakels in de transitie naar duurzame landbouw. Het programma Verrijkende Landbouw onderzoekt de mogelijkheden voor een nieuw landbouwsysteem, dat vanaf de bodem gezond is, gezonde voedselproducten voortbrengt voor gezonde mensen en dat ook financieel gezond kan zijn. In het [Synthesedocument Verrijkende landbouw](#) staat dat systeemverandering gepaard gaat met samenwerking:

"Een systeem verandert niet door gedrag dat binnen het systeem past. Het is daarom goed om te kijken naar 'mensen die proberen het anders te doen'. Dat is waar vernieuwing vandaan komt; nieuwe systemen ontstaan door het inslijten van nieuw gedrag. In een transitie is het verbinden van allerlei door elkaar heen lopende perspectieven en ideeën een belangrijke stap naar een daadwerkelijke omslag."

Gemeente Berkelland is momenteel al onderdeel van het samenwerkingsverband P10 waar ze zitting neemt in verscheidene werkgroepen. Binnen de P10 wordt steeds meer aandacht gegeven aan Toekomstbestendige landbouw. Ook vanuit het Korte Keten project heeft Berkelland samengewerkt, met andere gemeenten maar ook met Achterhoek Food.

Naast deze bestaande samenwerkingen zou het Berkelland kunnen helpen om aan te sluiten bij andere bestaande platformen en netwerken, bijvoorbeeld het Platform Natuurinclusieve landbouw en Caring Farmers. Het biedt een netwerk om kennis in uit te wisselen, op de hoogte te blijven van ontwikkelingen en samenwerking tussen boeren en partners te bevorderen. Het onderstreept daarnaast dat je duurzame landbouw als prioriteit maakt.

In [Bijlage 2](#) is een lijst toegevoegd van netwerken in de regio Achterhoek (en Gelderland) waarmee de gemeente Berkelland een nauwe(re) samenwerking kan aangaan⁴. Ook interessant is de [bijlage](#) in het Synthesedocument Verrijkende Landbouw, waar ook vele initiatieven in heel Nederland zijn toegevoegd.

Met enkele van de partijen werkzaam in de regio Achterhoek is een gesprek gevoerd over hoe zij de rol van de gemeente zien. De gespreksverslagen zijn i.v.m. privacy opgenomen in een aparte bijlage document.

Ook in de nog op te stellen Omgevingsvisie is het aan te raden belanghebbende partijen en organisaties en agrariërs nauw te betrekken. Bijvoorbeeld bij het in kaart brengen van de sociale, culturele en landschappelijke waarden van de gemeente, zoals beschreven in [Aanbeveling 3.1](#).

⁴ Een dergelijke lijst is nooit volledig en moet gezien worden als een document dat continue 'in beweging' is. Dit omdat er altijd potentiële partners of partijen bijkomen die voor de gemeente van belang kunnen zijn.

3.7. Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Dit onderzoek geeft een verkenning naar de rol die gemeente Berkelland kan nemen in het stimuleren van de transitie naar duurzame landbouw. Er zijn echter veel aspecten die in dit onderzoek naar voren zijn gekomen, maar waar geen antwoord op is gegeven.

In dit deel zetten wij enkele vragen en thema's op een rij waar gemeente Berkelland vervolgonderzoek naar kan doen.

1. **Mogelijkheden voor Berkelland-specifieke duurzaamheidsdoelen en Berkelland-specifieke KPI's.**
Welke vormen van duurzame landbouw passen bij welk gebied? Hoe kunnen we hier een goed verdienmodel opzetten?
2. **Welke vormen van duurzame landbouw zijn mogelijk in gemeente Berkelland?**
Wat is bijvoorbeeld voor boeren haalbaar? Niet elke duurzame vorm of maatregel zal passen op het boerenbedrijf, dit vraagt maatwerk. Dit is bijvoorbeeld te onderzoeken d.m.v. experimenteertuinen / proeftuinen of pilots. Stimuleer dit bij belanghebbende partijen en organisaties en agrariërs.
3. **Onderzoek de mogelijkheden om met andere gemeenten (P10) of als Regio Achterhoek meer gezamenlijk op te trekken.**
Bijvoorbeeld in een online loket voor boeren (zie landbouwnetwerk Regiodeal Foodvalley). Zie hiervoor ook het kader in [Aanbeveling 3.2.3](#). In gesprek met Hof van Twente waren zij positief over vaker ervaringen en kennis uitwisselen
4. **Hoe kan de gemeente Berkelland haar grond benutten t.b.v. duurzame landbouw?**
In de aanbevelingen is er geen specifieke aanbeveling genoemd m.b.t. grond. Dit omdat er in dit onderzoek onvoldoende is gekeken naar het beleid in gemeente Berkelland m.b.t. grond en pachtgronden. Grond is echter een belangrijke belemmering of kans in de transitie naar duurzame landbouw. Belemmering, omdat er veel concurrentie is op grondgebruik. Kans, omdat grond een grote rol kan spelen in verduurzaming. Een gezonde bodem bepaalt in grote mate een succesvolle transitie naar duurzame landbouw. Is hiervoor in huis alle kennis al aanwezig of ontbreekt er goed inzicht in haar gronden?
Caring Farmers benoemt enkele aanbevelingen m.b.t grond en de transitie naar duurzame landbouw. Het volledige rapport is [hier](#) te vinden.
5. **Onderzoek samen met boeren welke nevenactiviteiten geschikt zouden kunnen zijn voor het bedrijf én wat hier het effect op inkomen voor zou zijn.**
Maar ook of hier vraag naar is vanuit Berkelland (marktonderzoek).

Bijlage 1. Voorbeelden duurzame landbouw

Onder de noemer 'duurzame Landbouw' vallen veel verschillende vormen. Veel van deze vormen kennen overlap of komen gelijktijdig en gezamenlijk voor. Kringlooplandbouw heeft bijvoorbeeld raakvlakken van biologische landbouw en kan tegelijkertijd ook circulair zijn. De ene vorm hoeft dus niet het ander uit te sluiten.

Hieronder worden een groot aantal vormen van duurzame landbouw weergegeven.

Binnen conventioneel	Technologie	Ecologisch	Keurmerk
Kringloop	Verticale	Agro-ecologie	Biologisch
Natuurinclusief	Precisie	Regeneratief	Bio-dynamisch
Klimaatneutraal		Permacultuur	On the way to PlanetProof
Strokenteelt		Agroforestry	
Multifunctioneel		'Innovatieve stalconcepten'	

Kringlooplandbouw

Kringlooplandbouw is in Nederland een begrip geworden. Voormalig minister Schouten heeft haar visie op de landbouw 'Landbouw natuur en voedsel, waardevol en verbonden' opgehangen aan het begrip kringlooplandbouw. Het idee is dat Nederland koploper wordt van deze vorm. De definities kunnen heel erg uiteen lopen, maar de kern van de gedachte achter kringlooplandbouw, zoals die beschreven wordt in de visie van de minister Schouten, is dat er zuinig wordt omgegaan met grondstoffen en de grond die beschikbaar is om voedsel te produceren. Dit betekent voor producenten dat ze meer oog moeten hebben voor de reststromen/biomassa die ontstaan tijdens het proces en deze circulair inzetten. Zo kan een akkerbouwer bijvoorbeeld zijn reststromen van humaan voedsel verkopen als veevoer waardoor er minder geproduceerd of geïmporteerd worden van elders. Het sluit ook het één en ander niet uit. Bijvoorbeeld dat het kleinschalig of extensief is. Of dat he gericht op korte ketens. Het is een systeem dat veelzijdiger is op allerlei vlakken, zoals op het gebied van bedrijfsvoering of de type producten die geproduceerd worden. Tot slot, zijn meerdere schakels van belang voor de kringloopgedachte. Het vergt samenwerking met o.a. rijksoverheid, lokale overheid, natuurbeheerorganisaties, waterschappen, maar ook vooral agrariërs.

Bij kringlooplandbouw draait het om de volgende zeven thema's. Bij elk thema hoort een KPI.

1. Bodembeheer: de manier waarop een boer met de bodem omgaat.
2. Circulaire bedrijfsvoering: denk daarbij aan externe grondstoffen als veevoer minimaliseren, afval inzetten op eigen grond, etc.
3. Bijdrage leveren aan een aantrekkelijk en vitaal landschap.
4. Bijdrage leveren aan biodiversiteit.
5. De mate waarin een boerderij energieneutraal is.
6. Dierenwelzijn, bijvoorbeeld weidegang, antibioticagebruik.
7. De maatschappelijke inbedding: weet de boer aansluiting te vinden bij de maatschappelijke omgeving?

Natuurinclusief

Ook deze vorm kent geen harde kanttekening. Het Louis Bolk instituut en de WUR beschrijven het als volgt: *'Natuurinclusieve landbouw (NIL) is een vorm van duurzame voedselsysteem. Deze maakt optimaal gebruik van de natuurlijke omgeving en integreert die in de bedrijfsvoering. Daarnaast draagt natuurinclusieve landbouw actief bij aan de kwaliteit van diezelfde natuurlijke omgeving.*

Natuurinclusieve landbouw produceert voedsel binnen de grenzen van natuur, milieu en leefomgeving, met een positief effect op de biodiversiteit.'

Daarbij kunnen er verschillende ambitieniveaus worden onderscheiden binnen NIL. Dit maakt een geleidelijk aanpassing naar natuurinclusieve bedrijfsvoering mogelijk:

1. Niveau 0: voldoen aan wettelijke verplichtingen, en erfbeplanting
2. Niveau 1: agrarisch natuurbeheer of andere maatregelen, maar niet geïntegreerd in de bedrijfsvoering
3. Niveau 2: aanpassingen in de bedrijfsvoering, gebruikmaken van functionele agrobiodiversiteit, aandacht voor bodemvruchtbaarheid en optimaliseren van kringlopen
4. Niveau 3: een natuurinclusief bedrijf dat optimaal functioneert in en met de natuurlijke omgeving.

NIL kan aan de hand van drie dimensies beschreven worden: de biodiversiteit op en om het bedrijf wordt zo goed mogelijk beheerd, er wordt op verstandige wijze omgegaan met natuurlijke processen en er wordt gezorgd dat de impact op natuur minimaal is. Deze driedeling is inmiddels verankerd in de Nederlandse beleidscontext:

- Verrijken (zorgen voor de natuur, met name zorgen voor wilde flora en fauna op boerenland, zoals weide- en akkervogels)
- Benutten (beter benutten van natuurlijke processen, functionele agrobiodiversiteit, een gezonde bodem, robuuste rassen en gewassen en meer diversiteit in gewassen)
- Sparen (minder impact op de natuur, lagere emissies en efficiënt gebruik van hulpbronnen, verbeterde mineralen kringlopen)

Maatregelen over natuurinclusief boeren is te vinden in [deze publicatie](#) van het Louis Bolk-instituut in samenwerking met de WUR. Hierin worden voor elk akkerbouw en melkveehouderij een overzicht aan maatregelen weergegeven voor natuurinclusieve landbouw.

Klimaatneutraal

Klimaatneutraal produceren betekent produceren zonder uitstoot van broeikasgas. Hierdoor kan de consument een dienst of product gebruiken, zonder dat dit gepaard gaat met de emissie van broeikasgassen. Met name in de melkveehouderij is dit lastig te realiseren door de emissies die de dieren zelf produceren en die ontstaan bij de stikstofkringloop in de bodem (CH₄ en N₂O). Groene energie is een goede stap die ondernemers al nemen, maar ook het opslaan van CO₂.

Strokkenteelt

Bij strokkenteelt worden, in tegenstelling tot monocultuur, op een perceel meerdere gewassen in stroken naast elkaar geteeld. De diversiteit aan gewassen gaat hiermee omhoog, wat bijdraagt aan een toename in onder- en bovengrondse diversiteit. Doordat er afwisseling is in gewassoorten, kunnen ziekten en plagen zich bovendien minder snel verspreiden, waardoor er minder gewasbescherming middelen nodig zijn en ontstaat er een weerbaarder productiesysteem.

Multifunctionele landbouw

Multifunctionele landbouw is een verzamelbegrip voor bedrijven die hun agrarische productie en

omgeving combineren met het leveren van diensten aan de samenleving: zorglandbouw, boerderijeducatie, boerderijwinkels/korte ketens, agrarische kinderopvang, agrarisch natuurbeheer en agrotourisme. Bij al deze diensten gaat het niet om directe handelingen wat betreft verduurzaming, maar het doel gaat over de verbinding tussen de boerderij en burgers. Dit kan (in)direct bijdragen aan duurzame landbouw.

Verticale landbouw

Verticale landbouw gaat om het telen van gewassen door deze in meerdere lagen bovenop elkaar te telen. Dit gebeurt voornamelijk in (lege) kantoorpanden in stedelijke gebieden. Het telen gebeurt onder gecontroleerde omstandigheden. Hierdoor kunnen garanties gegeven worden over de hoeveelheid en kwaliteit van productie, elke dag van het jaar, onafhankelijk van het weer en klimaat. Andere voordelen van deze efficiënte vorm van telen is de hoge opbrengst ten opzichte van de teeltoppervlakte, er wordt met minder water, afval, brandstof en pesticiden gekweekt. Nadelen zijn de nog hoge energiegebruikskosten en beperkte teeltgewassen.

Precisie landbouw

Bij precisielandbouw krijgen planten (of dieren) met behulp van technologie, heel nauwkeurig die behandeling die ze nodig hebben. Hiervoor worden verschillende technologieën ingezet zoals GPS, sensortechnologie, ICT en robotisering. Techniek kan helpen bij strategische besluiten op bedrijfsniveau, maar ook bij operationele handelingen op plantniveau. Zo kan de productie geoptimaliseerd worden. Het grote verschil met klassieke landbouw is dat daar per veld bepaald wordt wat er moet gebeuren, terwijl bij precisielandbouw dit per vierkante meter of per plant bepaald wordt.

Nog een stap verder dan precisie landbouw is pixelfarming. Door middel van een robot is het tot zelfs minder dan een centimeter nauwkeurig te meten wat de behoefte is van de plant. De robot kan uitgekiende teeltplannen berekenen en verschillende specifieke handelingen op een kleine oppervlakte (zaaien, poten, wieden) verrichten.

Agro-ecologie

Agro-ecologie is een ecologische benadering van de landbouw waarbij optimaal gebruik wordt gemaakt van de natuurlijke hulpbronnen en diensten, zonder deze te beschadigen. Naast de ecologische aspecten worden ook de sociale aspecten van het landbouwsysteem integraal meegenomen. De term wordt gebruikt voor de wetenschappelijke discipline, de landbouwpraktijk, en de sociale en politieke beweging die zich voor deze benadering inzet. Agro-ecologie is niet gekoppeld aan één bepaalde landbouwmethode, maar sluit aan bij diverse benaderingen in de duurzame landbouw die een alternatief bieden voor de gangbare industriële landbouw.

Regeneratieve landbouw

Regeneratieve landbouw is meer dan verduurzaming van de landbouw. De meeste verduurzamingsoplossingen gaan vaak over het verminderen van deze negatieve impact. Bij regeneratieve landbouw wordt niet alleen gekeken hoe de negatieve impact verminderd kan worden, maar wordt ook gewerkt aan herstel en juist gebruik gemaakt van natuurlijk processen. Niet tegen, maar met de natuur werken dus. Regeneratieve landbouw levert uiteindelijk een positieve bijdrage aan natuur, milieu, klimaat, voedselzekerheid en sociale omstandigheden. Het is een holistische benadering waarin alle aspecten een versterkende werking op elkaar hebben.

De bodem staat hier centraal. Een gezonde bodem, met alles wat er in leeft, zorgt voor plantengroei, regulatie van koolstof in de bodem (meer opvang van CO₂), een goede waterhuishouding en het in gang houden van nutriëntenkringlopen. Zo werken planten van nature samen met schimmels en

bacteriën om voedingsstoffen uit de bodem of de lucht beschikbaar te maken voor de plant. Binnen regeneratieve landbouw worden toepassingen gedaan op basis van o.a. permacultuur.

Permacultuur

Permacultuur komt van het Engels *permaculture*, een combinatie van *permanent agriculture*. Het betekent dat het land altijd, permanent, in productie is door middel van een systeem die zichzelf in stand houdt. Net zoals in de natuur. Bovendien bootst het zoveel mogelijk een ecosysteem uit de omgeving na met inachtneming van het klimaat en bodemstructuur. Daardoor heb je een minimum aan energie- en afvalverbruik. Agroforestry is weer een onderdeel van permacultuur.

Agroforestry

Agroforestry (agrobosbouw in het Nederlands) is een landbouwpraktijk waarbij meerjarige houtige gewassen (bomen en struiken) bewust worden gecombineerd met (éénjarige) landbouwgewassen en/of dieren. Door bomen te integreren met gewassen kunnen een hoop voordelen worden behaald voor biodiversiteit, maar ook voor de boer. Feitelijk is dit een oud systeem dat vroeger in Europa werd toegepast, het was toen namelijk heel normaal om de dieren te laten grazen onder de hoogstam fruitbomen. Vaak worden de bomen en struiken in stroken aangelegd en is er tussen deze stroken grasland of akkerbouw aanwezig waar machines goed bij kunnen komen. Deze manier van landbouw doorbreekt de monocultuur en houdt meer rekening met de natuur waarbij ook de mechanische bewerking wordt meegenomen in het ontwerp. Agrobosbouw vormt een paraplu waar verschillende termen onder vallen: voedselbossen, bostuin, forest farms, boslandbouw, pluktuin etc.

Een populaire vorm die de afgelopen jaren steeds meer wordt toegepast zijn voedselbossen. Het verschil is het ontwerp. *Green Deals* definieert voedselbossen als volgt: *“Een voedselbos is een door de mensen ontworpen vitaal ecosysteem, met als doel voedselproductie. De basis is de hoge kruinlaag van bomen, en daarnaast zijn er nog minstens drie andere vegetatielagen (lagere bomen, struiken, kruiden, bodembedekkers, klimplanten, ondergrondse gewassen). Er is een rijk bodemleven en het voedselbos heeft een omvang van minimaal 0,5 hectare. Voldoet het ecosysteem niet aan deze eisen dan is het geen voedselbos, maar zal het bijvoorbeeld de term bostuin of pluktuin krijgen.”*

Innovatieve stalconcepten

Innovatie is meer een toepassingsmethode dan een zodanige term voor de bedrijfsactiviteit van de agrariër. De afgelopen jaren zijn er steeds meer bedrijfsconcepten ontstaan gebaseerd op de natuurlijke behoefte van het dier. Het dierenwelzijn staat hierin voorop in combinatie met een lage milieu-impact door middel van innovatieve toepassingen aan een stal. Pioniers maken hierbij forse investeringen om zo een bijdrage te leveren, maar lopen daarbij vaak tegen achterlopende wet- en regelgeving aan. Dergelijke initiatieven als [De Koeientuin](#), [Zonvarken](#), [Het Familievarken](#), [Rondeel](#) en [Kipster](#) zijn ontstaan vanuit de oorspronkelijke habitatgedachte van het dier. Het laat zien dat maximaal dierenwelzijn, minimale emissies van CO₂, ammoniak, fijnstof en geur én een gezond inkomen voor de boer goed samen kunnen gaan. De Koeientuin en Zonvarken zijn concepten die te vinden zijn in de Achterhoek.

Biologische landbouw

Biologische landbouw is een landbouwvorm die nadrukkelijk rekening wil houden met milieueffecten en dierenwelzijn. De biologische landbouw gebruikt geen chemische bestrijdingsmiddelen, kunstmest en genetisch gemodificeerde organismen. Dieren krijgen meer ruimte en kunnen hun natuurlijk gedrag vertonen. Deze productiemethode is wettelijk vastgelegd en SKAL is de grootste onafhankelijke orgaan die dit controleert, te herkennen aan het groene blaadje op het product. Biologische landbouw ontstond in de 20ste eeuw als reactie op de industrialisatie van de voedselvoorziening.

Biologisch-dynamische landbouw

Biologisch-dynamische landbouw is een vorm van biologische landbouw die gestoeld is op de antroposofische principes van Rudolf Steiner. Er wordt een holistische kijk op de natuur en het boerderijleven gehanteerd. Natuurlijke groei staat centraal waarbij een verbintenis is tussen klimaat, bodemvruchtbaarheid, watervervuiling, biodiversiteit, luchtkwaliteit e.a.. Er wordt op een deze manier met een speciale zaaikalender geboert. De producten zijn te herkennen via een Demeter-keurmerk.

On the way to PlanetProof

On the way to PlanetProof is een onafhankelijk keurmerk dat bewijst dat een product relatief duurzamer is geproduceerd. Boeren, tuinders en andere bedrijven proberen op deze manier de aarde steeds minder te belasten en verduurzamen stap voor stap hun sector. Een aantal boeren uit Berkelland leveren melk onder dit keurmerk aan FrieslandCampina die het keurmerk draagt. Dit hebben ze bereikt door o.a. landschapselementen te plaatsen in hun grasland.

Bijlage 2. Partijen in de Achterhoek

Achterhoek			
Organisatie / Project	Missie/doelen	Activiteiten	Werkt samen met
(N)Agrarisch Jongeren Kontakt	Het (N)AJK is een vereniging voor (en door) jonge boeren en tuinders in Nederland.	Het AJK vervult o.a. een rol als het gaat om ontwikkelen van projecten, anderzijds ook op het behartigen van belangen richting lokale en provinciale politiek. Het AJK Achterhoek schreef samen met LTO Noord een Landbouwvisie "Ruimte om te ondernemen" waarmee ze aan de gemeente richten willen geven voor o.a. de omgevingsvisie.	Leden, LTO afdeling Berkelland en LTO Noord. Heeft ook een landelijke vereniging; Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt. En een Gelderse afdeling; Gelderse Agrarisch Jongeren Kontakt
8RHK ambassadeurs	De 8RHK ambassadeurs is een regionaal samenwerkingsverband voor regio - Achterhoek - overstijgende thema's. De samenwerking is nu zo'n 2 jaar van start, mede dankzij de RegioDeal Achterhoek uit 2019. 8RHK werkt aan een 6-tal thematafels waaronder Circulaire economie en Energietransitie. Kringlooplandbouw is hierin onderdeel.	Lobby, campagnes De 8RHK Ambassadeurs werken vanuit thematafels, waaronder een thematafel Circulaire economie en Energietransitie. Kringlooplandbouw is hier een onderdeel van.	Ondernemers, organisaties en overheid (o.a. gemeente Berkelland)
De Innovatie Coöperatie	Werken aan een sterke en vitale agro&foodsector, die bijdraagt aan een groeiende economie, een aantrekkelijke werkomgeving voor jong talent en een fraai, schoon en biodivers buitengebied. Dit doen we door innovaties van agrariërs en andere MKB-ondernemers aan te jagen. Hiervoor bieden wij directe ondersteuning, organiseren wij inspiratie en bouwen we relevante en ondersteunende netwerken.	Zie hier voor voorbeelden van projecten	CleanTech Regio, Gemeente Lochem, Provincie Gelderland, onderwijs, ondernemers,

De Marke	Agro-innovatiecentrum De Marke is en blijft een uniek onderzoeksbedrijf. Het onderzoek op proefboerderij De Marke is gericht op een toekomstbestendige melkveehouderij op zandgrond. Het onderzoek op proefboerderij De Marke is gericht op een toekomstbestendige melkveehouderij op zandgrond. De vier hoofdthema's zijn: natuurinclusieve landbouw, kringlooplandbouw, precisielandbouw en klimaat. Dit sluit aan bij de aanwijzing van de Achterhoek als innovatieregio voor kringlooplandbouw door het ministerie van LNV. De ambitie is dat melkveehouders met WUR samen nieuwe programma's gaan ontwikkelen voor onderzoek op De Marke. Maar de toekomst van Agro-innovatiecentrum De Marke is breder dan alleen onderzoek	Aan de hand van KPI's onderzoeken naar definities NIL en KL. Verder onderzoeken naar een toekomstbestendige melkveebedrijf. Middels hun proeftuin. Daarnaast een coöperatie voor boeren	De WUR, VKA, LTO, agrariërs
Landelijke Actiegroep LAG	Zie LEADER Achterhoek		
LEADER Achterhoek	LEADER Achterhoek heeft subsidie beschikbaar om lokale initiatieven en goede ideeën waardoor de leefbaarheid op het platteland verbetert financieel te ondersteunen.	Thema's waar LEADER zich in het bijzonder voor inzet zijn saamhorigheidsgevoel (sociale cohesie), duurzaamheid (circulaire economie, groene bedrijvigheid in het buitengebied en duurzame energie) en relatie tussen stad & platteland. Projecten moeten voldoen aan deze criteria. Zie hier voor voorbeelden van Projecten.	Iedereen: inwoners, verenigingen, buurtbesturen, bedrijven en maatschappelijke organisaties uit de zeven deelnemende gemeenten
LTO Noord + Afdeling Berkelland	LTO Noord is de boerenbelangenvereniging. Het is onderdeel van het landelijke LTO. LTO Noord kent verschillende afdelingen, waarvan LTO Noord Afdeling Achterhoek Noord er één is. Als belangenvereniging proberen ze de spil te zijn tussen ondernemer (boer), overheid en andere organisaties.	LTO Noord Afdeling Achterhoek Noord heeft samen met Agrarisch Jongeren Kontant Oost Achterhoek een landbouwvisie geschreven voor Berkelland. Deze vind je hier .	Overheden, belangenorganisaties, boeren, onderzoeksbureaus

Platform Achterhoek Food	Platform Achterhoek Food is in 2019 opgesteld vanuit LEADER Achterhoek met als belangrijkste doel: structureel werken aan verduurzaming van de voedselketens in de Achterhoek.	Platform Achterhoek Food werkt o.a. samen aan verscheidene projecten. Deze staan op de site hier .	Pak An, Achterhoek in Beweging, Achterhoek Toerisme, Cultuurpact Erfgoed Achterhoek en Liemers, Rabobank, Slow Food Achterhoek, Vereniging van Streekproducten, 8THERHOEK Ambassadeurs
SLOW Food Achterhoek	Slow Food Achterhoek is onderdeel van de nationale vereniging en internationale beweging Slow Food. We zijn een non-profit organisatie die pleit en strijdt voor good, clean en fair voedsel. Milieu- en dierenwelzijn worden gerespecteerd; producenten ontvangen een eerlijke vergoeding voor hun werk. Slow Food Achterhoek kent zo'n 150 leden	Organiseren van excursies, bijeenkomsten, netwerkvorming, samenwerkingen met consumenten, producenten, koks en onderwijs. Voor een volledig overzicht kijk hier .	Consumenten, producten, koks, boeren
Stichting HOEduurzaam	Stichting HOE Duurzaam staat Haarloseveld en Olden Eibergen. Dit is een waterwingebied van zo'n 2.000 hectare groot. De stichting is opgericht door betrokken agrariërs en inwoners die streven naar "verbetering van de bodemkwaliteit en naar het opwekken van duurzame energie". Het aspect van duurzame energie is uiteindelijk geen focus meer van de stichting. De bestuursleden hebben veel contacten met overheden, andere boeren en andere belanghebbenden.		Samenwerkingen met o.a. Provincie Gelderland, gemeente, boeren
Stichting In Goede Aarde	Stichting In Goede Aarde onderzoekt hoe herstel van het bodemvoedselweb onderdeel kan worden van de bedrijfsvoering. Hiermee wilt de stichting bijdragen aan duurzame landbouw in Nederland. De pilot loopt op dit moment tot 2022. Resultaten van de pilot worden eind 2022 gepubliceerd.	Samen met boeren en andere grondbezitters maken van herstelplannen voor de bodem en analyse van het teeltplan Daarnaast maakt de stichting zuurstofrijk compost	

VALA Achterhoek	De VALA is één van de 40 agrarische collectieven die aangesloten is bij de landelijke vereniging BoerenNatuur. Het is een samenwerking tussen de 6 agrarische natuurverenigingen in de Achterhoek. Samen met haar 900 leden voert de VALA het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer uit in de Achterhoek. De VALA is een van de partijen die vanaf het begin bij Platform Natuurinclusieve landbouw is aangesloten en heeft bijgedragen aan het Actieplan natuurinclusieve landbouw.	Organiseren van cursussen, excursies en lezingen Uitvoeren landschapsbeheer, zoals hakhoutbeheer, bosjes of aanleggen poelen Opstellen maatwerkplannen voor o.a. kruidenrijkgrasland Kennisonwikkeling op het gebied van Agrarisch natuur-, landschap- en bodembeheer Zie ook hun Jaarbericht 2021	Platform Natuurinclusieve Landbouw, Gemeente Berkelland, VAN Berkel&Slinge, LTO
VAN Slinge & Berkel	De Vereniging Agrarisch Natuurbeheer (VAN) is één van de 6 natuurverenigingen in de Achterhoek. Het doel van de vereniging is om, samen met boeren/agrariërs zorg te dragen voor het beheer, onderhoud en de ontwikkeling van (agrarische) natuur.	Organiseren van excursies, workshops en lezingen voor o.a. leden.	Agrariërs, gemeente Berkelland, VALA, LTO
Vereniging Achterhoek Streekproducten	Onze leden zijn actieve boeren in de Achterhoek en omgeving die zorgen voor groente en fruit, zuivel en vlees, lekkere drankjes en smaakmakers en nog veel meer om te kunnen genieten van het platteland. Ontdek de streek en proef de passie van superboeren!	Korte Ketens projecten Momenteel (maart 2022) geen nieuwe projecten of activiteiten op de planning	Boeren, leden, retail, horeca
VKA Vruktbare Kringloop Achterhoek	De Vruktbare Kringloop Achterhoek en Liemers (VKA) is een boerenvereniging, ontstaan uit het gelijknamige project dat in 2014 van start ging. Bij de VKA zijn zo'n 350 boeren aangesloten. Het doel van de VKA is om de Achterhoek en Liemers verder 'op de kaart' te zetten m.b.t. kringlooplandbouw en duurzaam water- en bodembeheer. Het VKA werkt aan 4 thema's: Het bedrijf (o.a. inkomen, verdienmodellen), Milieu (o.a. water, natuurbeheer), Beleid (o.a. lobby) en Burger (o.a. verbondenheid en waardering).	Inspiratiebijeenkomsten, Studiegroepen waarin data-analyse uit boerenbedrijven wordt geanalyseerd, onderzoek	Boeren, de Marke, de WUR, LOUIS Boik Instituut, LTO Noord, Provincie Gelderland, 8THERHOEK Ambassadeurs, FrieslandCampina, Rabobank, Countus, Vitens, ForFarmers, Waterschap Rijn&IJssel

Provincie Gelderland			
Organisatie / Project	Missie/doelen	Activiteiten	Werkt samen met
Gelders Kennisnetwerk Voedsel	Het GKV is eind 2014 gestart en ondersteunt gemeenten rondom het faciliteren van initiatieven m.b.t. voedsel. Bijvoorbeeld rondom korte ketens, voedseducatie en moestuinen	Provinciale Netwerkbijeenkomsten, excursies, begeleiding regionale samenwerking, advies op maat, communicatie, POP3-regeling (Korte Voorzieningsketens)	Provincie, gemeenten, boeren
Landbouwnetwerk Regio Food Valley	Samenwerkingsverband vanuit de Regio Foodvalley t.b.v. de agrofoodsector in de regio.	https://landbouwnetwerkregiofoodvalley.nl/wp-content/uploads/2021/03/Menukaart-gecomprimeerd.pdf	Zie hier voor de volledige lijst partners
Platform Natuurinclusieve Landbouw Gelderland	Het platform Natuurinclusieve landbouw Gelderland is een samenwerking van partners in de Provincie Gelderland dat d.m.v. kennisuitwisseling, initiatieven, projecten en onderzoek wil bijdragen aan een meer natuurinclusieve kringlooplandbouw in Gelderland. Het platform heeft een Actieplan Natuurinclusieve Landbouw opgesteld in 2019 waar haar doelen staan beschreven. Deze sluiten goed aan bij de LNV visie en de Agrifood Kadernota. Het platform gebruikt de 4 niveau's van natuurinclusieve landbouw, gebaseerd op onderzoek van het Louis Bolk instituut. In de uitvoering van haar Actieplan werkt het platform aan het opstellen van criteria (KPI's) om de voortgang van natuurinclusieve kringlooplandbouw in Gelderland te monitoren.	Organiseren van lezingen, excursies, workshops. Maken van natuurinclusieve bedrijfsplannen voor boeren	Natuur en Milieu Gelderland, LTO Noord, VALA, de Marke, Natuurmonumenten, Collectief Rivierenland, de Fruitmotor, Coöperatief Agrarisch Natuur Collectief Veluwe, IVN Natuureducatie, Staatsbosbeheer, Stichting Landschapsbeheer Gelderland, Gemeente Ede, Gemeente Brummen, Provincie Gelderland, Gelders Agrarisch Jongeren Contact
Provincie Gelderland	Zie hier voor het beleid van Provincie Gelderland omtrent duurzame landbouw	Subsidies verlenen. O.a. voor LEADER, POP3 https://agrifood.gelderland.nl/default.aspx Programma Aanpak Stikstof Gelderse Aanpak Stikstof	

Nederland			
Organisatie / Project	Missie/doelen	Activiteiten	Werkt samen met
Bionext	Bionext is de ketenorganisatie voor biologische landbouw en voeding: wij verbinden de keten van boer tot consument. Bionext denkt dat biologisch een oplossing is voor veel van de maatschappelijke uitdagingen die wij op het moment tegenkomen zoals biodiversiteit, gezondheid en klimaatverandering. Daarom werken wij samen met de biologische ondernemers (boeren, telers, handel en speciaalzaken) aan een steeds duurzamere landbouw. Bionext wordt hierin gedragen door drie verenigingen: Biohuis voor de boeren & telers, BioNederland voor de handel & verwerking en de Biowinkelvereniging voor de biologische speciaalzaken.	Belangenbehartiging, projecten rondom o.a. consumentengedrag, verduurzaming, communicatie, lobby	

Caring Farmers	Caring Farmers is de nieuwe boerenbelangenbehartiger voor alle boeren die op weg zijn naar een natuurinclusieve kringlooplandbouw. Voor boeren die al kringlooplandbouw bedrijven, of die de eerste stappen in die richting maken. Caring Farmers is een stichting die tot doel heeft om de aangesloten Caring Farmers te verbinden met elkaar en met caring vets, consumenten, ketenpartners, wetenschappers en NGO's zodat we samen sneller komen tot natuurinclusieve kringlooplandbouw.	Tweemaal per jaar een landelijk congres: Caring Congres met Caring Vets over dierenwelzijn en de rol van dieren Caring Farmers Avond: voor alle caring farmers en caring partners Opgedane kennis en ervaring onderling uitwisselen ten behoeve van de doelstelling. Organiseren boerenbijeenkomsten waar iedereen van elkaar kan leren. Lobbyen bij verschillende overheden voor een consistent beleid wat gericht is op verduurzaming en dat koplopers ondersteunt. Verbinding tot stand brengen met caring consumenten en caring ketenpartners met tot doelstelling om de ketens korter te maken. Actieve bijdrage aan het (agrarische) onderwijs voor een nieuwe richting. We laten zien dat het anders kan, en geven gevraagd en ongevraagd advies en/of reacties in nieuwsbladen en op sociale media.	Caring Vets, MVO Nederland, Transitiecoalitie Voedsel, Louis Bolk instituut, Dierenbescherming, Urgenda, WNF, WUR, Eyes on Animals, Compassion in World Farming Zie hier voor overige partners
Duurzame Zuivelketen		Onderdeel van Nederlandse Zuivel Organisatie	
LTO Nederland	Belangenvereniging voor boeren. Zie bij LTO Berkelland/LTO Noord		

Ministerie LNV		https://www.platformkringlooplandbouw.nl/regelingen-en-ondersteuning	
		Programma Aanpak Stikstof	
Nationaal Groenfonds	Nationaal Groenfonds zet zich in voor een groener Nederland met diensten op het gebied van financiering, draagvlak, advies en financieel beheer. Wij zijn een maatschappelijke onderneming en groene investeringsinstelling, die een bijdrage wil leveren aan het verbeteren van de kwantiteit en kwaliteit van onze groene leefomgeving. Het Groenfonds ontwikkelt financiële instrumenten en slaat een brug tussen publieke middelen en private middelen door (financiële) drempels weg te nemen. Daarmee maken we ontwikkeling en behoud van natuur en landschap eerder en op grotere schaal mogelijk		
Nederlandse Zuivel Organisatie	De Nederlandse Zuivel Organisatie (NZO) is de branchevereniging van de Nederlandse zuivelindustrie. Wij behartigen de belangen van onze dertien leden. Zij verwerken melk tot een breed pakket zuivelproducten: van zuivelranken, baby- & kindervoeding, kaas en desserts tot ingrediënten voor de voedingsmiddelenindustrie en de farmaceutische sector.	De KringloopWijzer is onderdeel van de NZO. De NZO wil de positie van haar leden versterken bij de productie en de afzet van zuivelproducten. De activiteiten van de NZO kunnen onderverdeeld worden in vier thema's: Duurzaam, Voeding, Kwaliteit en Markt. Binnen deze thema's heeft de NZO gezamenlijke standpunten, die we uitdragen naar verschillende stakeholders. Daarnaast manifesteren wij ons in Den Haag en Brussel en mengen wij ons in het maatschappelijk debat.	Voor een lijst met partners zie hier.
Netwerk Platteland	Netwerk Platteland is een platform voor agrarisch ondernemers en adviseurs, ambtelijk professionals en andere betrokkenen bij de ontwikkeling van het Nederlandse platteland. Hier vind je info over het Plattelandsontwikkelingsprogramma (POP3).	Netwerk Platteland inspireert en verbindt kennis, mensen en projecten.	

P10 Samenwerkingsverband	De P10 is een samenwerkingsverband van de grootste plattelandsgemeenten in Nederland.	Er zijn enkele werkgroepen, waarin ook Berkelland deelneemt. Er wordt o.a. gewerkt aan lobby en kennisdeling. Zoals het samenwerkingsverband zelf benoemd wil ze samenwerken als één overheid. In 2021 is haar Agenda Platteland uitgekomen met verschillende thema's, waaronder Duurzame Energie, Toerisme, Vitale Gemeenschappen, Kracht van de Agrarische Sector, De strijd om de Ruimte, Klimaatadaptatie en Water, Zorg en Wonen.	
Raad voor de leefomgeving en infrastructuur	De Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli) is het strategische adviescollege voor regering en parlement op het brede domein van de fysieke leefomgeving. De raad is onafhankelijk en adviseert gevraagd en ongevraagd over hoofdlijnen van beleid inzake de duurzame ontwikkeling van de leefomgeving en infrastructuur. De Rli werkt op de (fysieke) beleidsterreinen van de ministeries van I&W, EZK, LNV en BZK.		Parlement, overheid, adviesraden, planbureaus
Retail	O.a. Friesland Campina als belangrijke speler in Berkelland	Planet Proof melk	
Rijksdienst Voor Ondernemend NL RVQ		Subsidie om te leren over duurzame landbouw (SABE)	

WNF		FrieslandCampina, Rabobank en het Wereld Natuur Fonds hebben vanuit verschillende perspectieven een gezamenlijke ambitie tot biodiversiteitsherstel in de landbouw. Uitgangspunt is om dit via verdienmodellen in de keten te ontwikkelen en daarmee minder afhankelijk te zijn van beschikbare subsidies. Een tweede uitgangspunt is dat biodiversiteitsversterkende prestaties van melkveehouders, zowel ten aanzien van biodiversiteit op het eigen bedrijf als daarbuiten, meetbaar moeten zijn. Hiertoe wordt door de drie partijen de 'Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij' ontwikkeld.	Banken, overheden, retail, NGO's, boeren
-----	--	---	--

Bijlage 3. Bijeenkomst Duurzame landbouw Berkelland

Op 17 februari 2022 is er, ten behoeve van dit onderzoek, een bijeenkomst gehouden met zo'n 30 agrariërs uit Gemeente Berkelland. Een groot deel van de aanwezige agrariërs zijn onderdeel van een klankbordgroep agrariërs in de gemeente. Deze klankbordgroep denkt mee over thema's rondom landbouw in de gemeente. Het doel van de bijeenkomst was om in gesprek te gaan met agrariërs over de kansen en obstakels die zij zien in de transitie naar duurzame landbouw en de gewenste rol van gemeente Berkelland hierin. Uitkomsten van deze bijeenkomst zijn input geweest voor dit rapport.

In deze bijlage staan de meest gehoorde antwoorden tijdens bijeenkomst.

Het volledige verslag is apart bijgesloten. Dit is tevens het verslag dat naar de deelnemers is rondgestuurd, alsook naar de gehele klankbordgroep.

Pijnpunten
Paaltjes(/bermbeheer)
Sloten worden niet door de gemeente onderhouden (komen wel snel als je ze belt)
Medewerkers gemeente blazen blad in het land
Slecht imago (CO2 uitstoot)
Geen ruimte om duurzaam te doen
Weinig tot geen ruimte om te investeren
Zonnepanelen: wat over 25 jaar?
Boeren en burgers tegenovergestelde belangen (Eibergen)
"Ruilverkaveling al 2 jaar een plan en nu komen er weer particulieren die wat willen doen met groen. Dit duurt alweer vreselijk lang"
Particulieren (Wakker Dier) kopen grond op – hebben ook grond van gemeente
Er zit een groot gat tussen de ambitie van de gemeente en beleid maken.
Als veehouder/boer wordt je eerder aangesproken maar particulieren niet
De boer moet weten bij hij/zij terecht kan binnen de gemeente
In de gemeente wordt met 2 maten gemeten
Ruilverkaveling is ook wrang, land waar je aan grenst kan je dan niet kopen. Gemeente moet hier onafhankelijk instaan.
Hoe de overheid over de bedrijfstak aan het framen is maakt verdrietig tov de 'blijvers'.
Luistert gemeente wel naar agrariërs?
(Stikstof) Er zijn alleen berekeningen, geen daadwerkelijke metingen
Gemeente blijft ernstig achter als het gaat om faciliteren van bijv. sanering asbest i.v.m. zonnepanelen. Heeft het gevoel dat we in Berkelland achter de feiten aanlopen → snel en kundig faciliteren.
Gemeente wordt ervaren als een log en niet-transparant orgaan.
Slechte ervaring met gemeente
Allen boeren is niet meer rendabel genoeg
Met name het kavelruilplan in deze situatie wekt frustratie
- Grond in andere gemeenten worden niet meegenomen
Er is geen binding met Den Haag met het platteland
Het gevoel heerst dat landbouw goed bezig is met stikstofreductie, maar dat dat ook weer wordt opgevuld met huizen die gebouwd moeten worden.
Gangbare boeren doen al veel aan natuurbeheer maar dit wordt niet gezien
Geen vergunning mogelijkheden om stal te vergroten
Subsidieregelingen zitten snel vol
Supermarkten verdienen te veel geld aan onze melk

1. Hoe leeft duurzaamheid in uw bedrijf/op wat voor manier pas je het toe?
Zonnepanelen
Bodembeheer verbeteren
Eigen humus maken
Vogelbescherming maatregelen
Welzijn koeien
Akkerranden
Verdiepen watergangen
Koeien weiden
Biodiversiteit
Gangbare landbouw wordt als duurzaam ervaren
Kruidenrijkgrasland
Bosbeheer
Minder afhankelijkheid van externe veevoer
Mest uitdunnen
Randen langs de sloot niet bemesten
Zorgen voor zo min mogelijke uitspoeling
2. Welke kansen zie je voor je bedrijf nu en in de toekomst m.b.t. de transitie naar een duurzamere landbouw (bijvoorbeeld kringloop, natuurinclusief e.d.)
Ruimte geven aan boeren
Geen aanvullende regelgeving van de gemeente bovenop provinciaal/landelijk
Maatwerk bieden
Bermenbeheer weer in handen van boeren (Klaver inzaaien bijv)
Niet te krampachtig in erfbeplanting verplaatsen
Samenwerking verbeteren met andere partijen. Bijv. HOEduurzaam.
Aansluiten bij organisatie als VKA. Leert bijv over bemesting door de bijeenkomsten
Kringloopwijzer wordt hier ook besproken.
Meer info willen op het gebied duurzaamheid.
Biodiversiteit vergroten kan bijv. door een 3 ^e gewas te gaan telen. Nu is dat niet mogelijk vanuit wet- en regelgeving ('Brussel'). En het is nog te risicovol, het verdienmodel is nog onvoldoende. Er is een lobby nodig om hiervoor ontheffing voor te krijgen.
Samenwerking met gemeente mag beter.
Zorg ervoor dat jonge agrariërs jonge ondernemers toekomst houden
Meer beloning voor biodiversiteit herstel/onderhoud
Experimenteeruimte bieden
Innovaties kunnen onderdeel zijn van de oplossing
3. Welke obstakels zie je voor je bedrijf nu en in de toekomst m.b.t. de transitie naar een duurzamere landbouw (bijvoorbeeld kringloop, natuurinclusief e.d.)
Omgaan met Jacobskruid? (eerst wordt het meer daarna wordt het echt minder)
Bemestingsregels zijn te streng
Kan daardoor geen eiwit van eigen land halen (niet bemesten op zandgronden?)
Kraaien, roeken en buizerds zijn beschermd, daar hebben de boeren ook last van
Opvolging niet zeker
De markt voor 'boerderijwinkels' is beperkt, want verzadigd
De terugverdientijd van een energietransitie is lang (in het voorbeeld 17 jaar). Als er onduidelijkheid is over opvolging doe je dat niet.

Ook het ouderwetse 'naoberschap' verandert, mede door mensen van elders.
Weinig verdienmodel; biologisch of ecologisch is (nog) niet rendabel. "Het is bijzonder dat boeren een neventak moeten hebben om rendabel te kunnen zijn en blijven"
Wet en regelgeving staan in sommige gevallen in de weg
Kavelruil is lastig
Bermbeheer. Agrariër mag minder gif spuiten met 50%
Boeren moeten steeds meer rekening houden met de werkzaamheden in relatie tot de bewoners van het buitengebied.
Subsidiemogelijkheden zitten snel vol
Alle investeringen zelf doen, zonder opbrengst rendement.
Onderzoek wordt gedaan, maar blijkt uiteindelijk toch niet te kloppen
Notenteelt/agroforestry een extra inkomstenbron?
4. Hoe kan de gemeente Berkelland u als agrariër ondersteunen in deze transitie?
Geef ruimte om te ondernemen. Maak niet elk jaar nieuwe regels.
Zorg voor begrip voor elkaar en praat met elkaar. Luister naar elkaar. Dat mist vanuit de gemeente naar de agro sector. Als je duurzame landbouw wil in Berkelland dan zal je moeten samenwerken. Overal hoor je dat het <i>contact met de gemeente veel beter kan.</i>
Kavelruil
Positiever zijn over je eigen agrarische sector
Wij krijgen klassen en scholen. Kan de gemeente hierin financieel ondersteunen. Voedseleducatie maar ook biodiversiteit
Gezamenlijk (gemeente, Liander, LTO en boeren) kijken naar meer opslag als oplossing voor de resterende energie wat niet terug geleverd kan worden.
Met VKA blijven ontwikkelen in verdienmodellen

Tips meegekregen
Agrarische grond moet agrarische grond blijven. Boeren hebben deze grond echt nodig voor hun bedrijf. Gemeente kan hier in ondersteunen door er bijvoorbeeld een zonneparken neer te zetten.
Als een boer wil stoppen zou de gemeente de grond kunnen opkopen en dit verhuren aan boeren in de gemeente.
Meer in gesprek met agrariers. > samen optrekken
Korten lijnen > weten waar de boer terecht kan
Één contactpersoon (zodat vragen integraal opgepakt worden)
Gemeente moet duidelijke visie hebben. VB natuur en landschap. Betrek agrariers in een vroeg stadium
Duurzaam zijn (bijv. op gebied van biodiversiteit en landschap) moet letterlijk wat opleveren, een verdienmodel zijn. Meer info over versterken duurzaamheid
Aansluiten initiatieven
Verzoek aan de gemeente: wacht niet af totdat duidelijk is waar de provincie mee komt. Zet zelf stappen, samen met de agrariërs (wat die stappen zijn is niet helder geworden).
Cursus inburgering voor westerlingen?!
Regeer met de boer in plaats van over de boer!
Straal uit dat je als gemeente trots bent op de boer, trots op het platteland en laat dit nadrukkelijk terugkomen in het nieuwe coalitieakkoord/collegeprogramma
Zorg voor korte lijnen; de boer moet weten waar hij/zij terecht kan
Zorg voor de juiste kennis in je eigen interne organisatie; heb als gemeente kennis van het gebied
Goede omstandigheden creëren; gebruik lokale kennis en stem lokaal af
Het recyclen van bedrijven die stoppen of het zelf niet redden is ook een vorm van duurzaamheid.
Meer tegengas geven aan DH
> dit doen we al wel een redelijk maar moet dit dan gecommuniceerd worden??
Zorg ervoor dat jonge agrariërs jonge ondernemers toekomst houden
Toezeggingen worden niet of moeilijk nagekomen.
Creëer geen nieuwe natuur zonder rekening te houden met de bedrijvigheid van de boeren
Rood voor Rood mag geen hinder zijn voor de landbouw
Kavelruil
Kennisdeling naar inwoners bijv schoolkinderen
Perspectief krijgen